

PARTIUMI FÜZETEK 25.

NAGYVÁRAD TUDÓS PÜSPÖKEI

Nagyvárad tudós püspökei

Nagyvárad tudós püspökei

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Sapientia Varadiensis Alapítvány,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség

2003

Sorozatszerkesztő:

Dukrét Géza

Szerkesztette:

dr. Fleisz János

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:

Mogyorósi István

Címlapon: dr. Schlauch Lőrinc

Hátlapon: A Római Katolikus Püspöki Palota

Készült

a Bihar Megyei Tanács támogatásával

BEVEZETŐ

Csak elismerőleg tudok írni arról a nemes törekvésről, hogy a Partiumi Füzetek sorozatának következő száma Nagyvárad tudós püspökei címen jelenik meg. Mélyen fejet hajtok mindazok előtt, akik szívós munkával, következetesen megvalósítják célkitűzéseiket és anyagi-szellemi áldozatot hoznak nagyszerű örökségünk ébrentartásáért, ápolásáért.

Komoly zavarban vagyok, hogy időrendi sorrendben szóljak róluk, szellemi nagyságuk szerint, de hiszen nem is lehet osztályozni őket. Mert hogy csak néhányukat említsek közülük: dr. Schlauch Lőrinc bíboros, Bunyitay Vince, Pázmány Péter, Ipolyi Arnold, mindegyikőjüknek megvolt a nagyságát külön megjelenítő nemessége.

E kötet a fent említettekről emlékezik meg, kiket szimpózi-um rendezésével értékeltünk, hogy a mai idők emberei, főként a fiatalság, megismervén életüket, tevékenységüket, merjék követni példájukat, s így jövőépítésünkben a megkezdett harmadik évezrednek újabb hadseregévé váljanak. Ők már nem fegyverrel, hanem a szellem felsőbbrendűségével óhajtják felemelni népünket, s nem csak megőrizni akarják nyelve tisztaságát, hagyományai megóvását, s kultúrája fejlesztését zászlajukra tűzik.

Reményik Sándor Erdély végvára című örökszép versét idézem:

*„Az egyenruha régi módja elmúlt,
Ma önnön szíveinkbe öltözünk,
És mégis-mégis hadseregek vagyunk
É folyton fogyva, mégis megnövünk.
És zúgva rontunk ezer gáton át,
Rabföldön, könnyörtelen ég alatt,
E vértelen harc döntő ütközet
S ki itt győz, mégiscsak felül marad!“*

Vedd hát és olvasd! Okulj életpéldájukon! Ne elégedj meg azzal, hogy szürke ember maradj, kötelességed Istentől minden beléd teremtett értéket kamatoztatni mindenki javára!

Nagyvárad, 2003. szeptember 30.

Tempfli József
megyés püspök

ELŐSZÓ

Közismert, hogy a nagyváradi római katolikus püspökség milyen jelentős szerepet játszott a magyar kereszténység évszázadai alatt. Kimagasló egyházi jelentősége mellett, 81 püspöke, számos főpapja példásan hozzájárult az egyetemes magyar kultúra, tudomány és művelődés fejlesztéséhez. Sajnos az ismert politikai helyzet miatt Nagyváradon mintegy fél évszázadig nem lehetett megfelelő módon ápolni a nagy elődök emlékezetét.

A keresztény tudományos-kulturális és művelődési értékek ápolását, nagy hagyományaink folytatását és a több évtizedes hiány pótlását célozta meg az 1998-ban Nagyváradon létrehozott *Sapientia Varadiensis Alapítvány*.

1999. október 30-án az Alapítvány nagyszabású megemlékezést kezdeményezett és szervezett *Nagyvárad tudós püspökei*, neves személyiségei címmel, amelynek legfőbb támogatója és társszervezője a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség volt. A rendezésben több civil szervezet is közreműködött, közülük csak az Erdélyi Múzeum Egyesület nagyváradi fiókszervezetét említem. A hagyományteremtő céllal elindított tudományos emlékülés a Bazilikában szentmisével kezdődött, majd a szimbolikus értékű ünnepélyes megnyitó következett az egykori Püspöki Palota (Körösvidéki Múzeum) dísztermében. Itt a megnyitóban dr. Fleisz János, a Sapientia Varadiensis Alapítvány elnöke a következőket mondta:

„Az emlékeztársadalmak végét éljük – írta Pierre Nora neves francia történész –, mindannak a végét, ami biztosította az értékek megőrzését vagy átvételét. Az emlékeztideológiák végét éljük, mindannak a végét, ami megmutatta, hogy a múltból mit kellene megtartani a jövő számára. Csak azért beszélünk emlékezetéről, mert már nincs. Csak regisztráló emlékezet van, amely megbizsa a levéltárat, múzeumot, hogy őrizze meg és sokszorosítsa a jeleket, melyeket magunk után hagyunk.

Élő nemzeti emlékezetünk elvesztése miatt múltunk örökségét hűvös tekintettel szemléljük. De ez a hűvös tekintet gyötör is minket,

hisz adósai vagyunk mindazoknak, akik ennek a múltnak részesei és szereplői voltak.

Szerencsére nálunk még nem ennyire sötét a kép, de azért van bőven törlesztetni való. Igen, szükséges visszatérnünk az évfordulós megemlékezésekhez, hiszen az utóbbi évtizedekben mindent megtettek a hatalom kiszolgálói, hogy kitöröljék emlékezetünkől mindazt, amit elődeink tettek értünk és a hazáért. Mára már a középkorúak többsége sem ismeri helyi tudományos-kulturális életünk nagyjainak a nevét. Nem meglepő ez, mert utcanév vagy emléktábla nem őrzi emléküket, így nevük csak szűk értelmiségi körökben ismert.

Mai rendezvényünk célja tehát, feleleveníteni nagyjaink emlékét, hozzásegíteni nagyváradi magyar közösségünket, hogy megismerje múltját, elődeink törekvéseit és érdemeit. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez csak egy kis lépés a helyi közös emlékezet felfrissítésében és gazdagításában. Reméljük azért, hogy ma és a közeljövőben sikerül törlesztelnünk valamit adósságunkból és általa erőt fogunk meríteni nagy elődeink példamutató cselekedeteiből.”

Ezután Tempfli József váradi, Bosák Nándor debreceni megyés püspök, dr. Csapó József szenátor, dr. Rencsik István, az Alapítvány alelnöke szólt a népes közönséghez. Az emlékülésre a Bazilikában került sor mintegy 200 fős hallgatóság előtt. A következő előadások hangzottak el: Ft. Elekes András: A részegyházak szerepe az egyetemes egyházban teológiai szempontból; Fodor József általános helynök: *Schlauch Lőrinc* bíboros élete és tevékenysége; Pálos István esperes-plébános: *Rómer Flóris*, régészetünk atyja; Szilágyi Aladár újságíró: *Nogáll János* püspök emlékezete; dr. Fleisz János történész: *Karácsonyi János* c. püspök, akadémikus életműve. Az előadásokat a Bazilika altemplomában elhelyezett síremlékek meglátogatása és egy hangulatos fogadás követte.

A Sapiientia Varadiensis Alapítvány kezdeményezése gyökeret vert és évről évre megrendezésre került. Így a következő évben, 2000. október 27-én és 28-án Nagyvárad nagy szülöttéről *Pázmány Péterről* és tudós kinevezett püspökéről, *Bunyitay Vincéről* emlékeztünk meg. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által

ezúttal is támogatót és a Sapientia Varadiensis Alapítvány, a nagyváradi Római Katolikus Püspökség és az Erdélyi Múzeum Egyesület nagyváradi fiókegyesülete által szervezett kétnapos rendezvény a nagyváradi Bazilikában megtartott püspöki megemlékező szentmisével kezdődött és az altemplomban lévő főpapi sírok megtekintésével és megkoszorúzásával folytatódott. Az első napi program a Bazilika Keresztény Múzeumában tett látogatással zárult.

Másnap délelőtt a Keresztény Ifjúsági Mozgalom (KIM) újonnan átadott székházában, a váradi POSTICUM-ban került sor a tudományos ülészakra népes közönség előtt. A konferencia főelőadását dr. Gergely Jenő, a budapesti ELTE tanszékvezető egyetemi tanára tartotta a váradi katolikus püspökség helyéről és szerepéről a magyar kereszténység évszázadaiban, különös tekintettel a 19–20. századra. Ezt követően Fodor József általános helynök előadásában vázolta Bunyitay Vince életútjának fontosabb állomásait, valamint egyházi szerepét. Pálos István kanonok a váradi születésű Pázmány Péter emlékezetéről tartott előadást. Szilágyi Aladár közíró Pázmány Péter prózateremtő örökségéről értekezett, míg dr. Fleisz János történész Bunyitay Vincéről, a történetíróról.

Zárszavában Tempfli József püspök méltatta a sikeres rendezvényt és a folytatásra buzdított, ugyanakkor szorgalmazta, hogy az előadások szövege nyomtatásban is megjelenjék.

2001. október 26–27-én *Ipolyi Arnold* püspökre emlékeztünk. A nagyváradi Bazilikában tartott megemlékező szentmise után sor került Ipolyi Arnold síremlékének megkoszorúzására. Másnap reggel a Bazilikában az elnöki megnyitó után Tempfli József megyés püspök beszélt a jelenlévőkhez. Ezután az előadások következtek. Dr. Cséfalvai Pál, az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója Ipolyi Arnoldról, a műgyűjtőről beszélt, dr. Hegedűs József, az esztergomi Prímási Levéltár igazgatója az intézmény Ipolyi-gyűjteményét mutatta be. Fodor József általános helynök Ipolyi életét és munkásságát ismertette, dr. Fleisz János történész pedig Ipolyi tudományszervezői tevékenységét vázolta. Az előadásokat az egyházmegye műemlékkönyvtárában tett látogatás követte.

A kezdeményezés folytatódott, így 2002. október 25–26-án dr. *Schlauch Lőrinc* bíborosra emlékeztünk. A Nagyváradai Római Katolikus Püspökséggel és az Erdélyi Múzeum Egyesület nagyváradai fiókszervezetével közösen rendezett emlékülés megnyitója a Püspöki Palota képtárában, Benczúr Gyula Schlauch portréja előtt zajlott le, majd a szentmise után a Bazilika altemplomában megkoszorúztuk az egyházi síremlékeket. A könyvtári gyűjtemény megtekintése után a Keresztény Múzeum meglátogatása következett. Másnap, szombaton a POSTICUM termében szépszámú közönség előtt idéztük fel Schlauch bíboros emlékét. Nagy érdeklődést váltott ki dr. Erdő Péter püspök (későbbi érsek-prímás) előadása, amely Schlauch jogtörténeti és egyházjogi munkásságát mutatta be. Utána dr. Rencsik István egyházjogász Nagyvárad bíborosairól, Fodor József általános helynök Schlauch életéről és tevékenységéről, dr. Fleisz János történész Schlauch művelődéstörténeti szerepéről értekezett. Végezetül Pálkovács István temesvári helytörténész Schlauch Lőrinc bíboros című kötetét Tempfli József püspök méltatta.

2003 októberében gróf *Széchenyi Miklós* püspökre emlékezünk.

Kötetünk célja: röviden ismertetni a rendezvények főbb eseményeit, felidézni a fontosabb előadások gondolatait. Az előadások megjelentetése már régóta napirendre került, azonban objektív okokból ez csak most történhetett meg. Kötetünk főleg az 1999–2001-es rendezvények előadásaiból válogat, 2002-ben külön könyv jelent meg Schlauch Lőrincről.

Itt szeretném megköszönni a hozzájárulását mindazoknak, akik segítettek, illetve támogatták rendezvényeinket, vagy tevékenyen részt vettek az eseményein.

Remélhetőleg kötetünk hozzájárul az ezredforduló egyik fontos eseménysorozatának az emlékezetben tartásához, s főleg ahhoz, hogy erőt merítsünk nagy elődeink példamutató cselekedeteiből.

Dr. Fleisz János,
a Sapientia Varadiensis Alapítvány elnöke

Fodor József

Dr. Schlauch Lőrinc bíboros, váradi püspök

„Nemzetem iránti mély szeretet, melyet semmi sem képes gyengíteni; királyom iránti hűség, melyet semmi sem képes megtörni; és ami e kettőt átszellemíti: a mély vallásosság, mely tüzes oszlopként állott életemben, jótékonyan fénylő estcsillag gyanánt tündöklök annak alkonyán, e háromság az, mely valómat áthatja” – mondta a bíboros.

Egyházáért, hitéért, vallásáért és annak igaz ügyéért száll síkra mindenkor. Küzd ő mindenütt a legelső sorban. Ott van a szószéken, ott a tudomány csarnokaiban, ott a politika mezején. Mint püspök, nem sokall semmi áldozatot. Építtet templomokat, iskolákat, plébániákat. Fáradhatatlanul járja az egyházmegyéjét, mindenütt erősíti híveit a bérmlás szentségével, ő maga hirdeti az evangéliumot csodálatos tehetségével.

Újaradi német családból származik. Apja Schlauch Pál, tekintélyes, jómódú építő. Édesanyja Jost Katalin, akit alig ötévesen elveszít. 1824. március 27-én született, az akkor még 5555 német katolikust számláló mezővárosban. Középiskoláit Aradon és Szegeden végzi. Szegeden lett ízig-vérig magyarrá. Ő mondja erről a városról, hogy „szellemi élete” itt vette kezdetét. Majd Lonovics József csanádi püspök a budapesti Központi Papnevelő Intézetbe küldi, ahol a „Magyar iskolában” kiváló dolgozataival hívja fel magára a figyelmet. 1846-ban befejezi tanulmányait és levéltáros lesz Temesváron, ahol – fiatal kora miatt – csak 1847. április 3-án szentelheti pappá püspöke.

Pappá szentelése után nagyszentmiklósi káplán 1848-ig. A magyar szabadságharc első szele itt találja.

A délvidéki és horvát zavargások és magyarellenes tüntetések híre éppen akkor érkezik a kis faluba, midőn Schlauch kijött a templomból. Azonnal értesül mindenről, amiből kivette, hogy a falu nagy része rokonszenvezik a zavargókkal. Az ifjúkor hevességétől és haza-

szeretete lángoló érzésétől áthatva, feláll a templom előtti padra, s olyan gyújtó beszédet rögtönöz a népnek, hogy mindjárt kész lett volna indulni a lázadók ellen. A szerb tüntetések kikerültek Szentmiklóst, de Schlauchot akkor politikai okokból nagy hirtelen áthelyezik Oravicára káplánnak. 1850-től Pécskán, újra Nagyszentmiklóson, majd Temesvár-Belvárosában káplán. Itt lesz teológiai tanár, előbb dogmatikát tanít, majd 1851-től az egyházjogi és egyháztörténeti tanszéket vezeti. 1859-ben megbetegszik. Bár erős fizikumú, egészséges férfi, de a nagy munka aláásta egészségét és kénytelen plébániát kérni püspökétől. Ekkor lesz mercyfalvi plébános, 1863-tól pedig temesgyarmatai plébános és alesperes. Akkor még hat és fél ezer a német lakosság száma Gyarmatán, ma már alig ötven. 1867-ben szerzi meg a kánonjogi doktorátust.

1872-ben csanádi kanonok. Ebben az évben mondta el csodálatos Szent István-napi beszédét a Budavári templomban. 1873. március 17-én nevezte ki az Apostoli Király szatmári püspökké. Július 25-én kapta meg a pápai megerősítést és szeptember 21-én szentelték püspökké az esztergomi bazilikában. A szentelők Simor János hercegprímás, Schopper György rozsnyói és Pauer János segédpüspök. Október 2-án foglalja el püspöki székét. 1877-ben a Szent László Társulat elnöke lesz. Megnyitó beszédeit visszhangozza az egész ország. Legjelentékenyebb beszédei: Katolicizmus és hazaszeretet 1879. november 6-án hangzik el; A magyarok segedelmezése keleten (1881. szeptember 7.); A bukovinai és csángó-magyarok (1883. szeptember 27.); Esmék a középkor kultúréletéből (1886. december 6.); Rabszolga-kereskedés Afrikában (1889. december 18.).

Szatmáron megszerzi a híres Török-féle könyvtárt, melyet az egyházmegyének ajándékoz. Rendbe hozatja a tanítóképző intézetet, a székese gyháza lourdes-i kápolnát épített. Egymás után kapja a kitüntetések. 1880-ban valóságos belső titkos tanácsos lesz. 1884-ben a Vaskorona Rend I. osztályú lovagja, 1885-ben budapesti bekebelezett hittudós, 1886-ban római gróf és pápai trónálló.

1887. április 8-án váradi püspökké nevezi ki a királyi kegy. A pápa 1887. május 26-án erősíti meg a váradi kinevezését. Augusztus 24-én

iktatják be. A püspök Váradon is folytatja tudományos, kulturális tevékenységét. Főrendiházi tagként védelmezi az egyházat, mert a szabadkőművesség durva támadásait csak így tudja visszaverni. Szónoki géniuszt itt is megmutatja a jogakadémia százesztendő jubileumán mondott beszédében, amelynek címe: Hinni és tudni. Másik beszéde az orvosok és természettudósok huszonötödik nagygyűlésén hangzik el: Evolúció és létért való küzdelem címmel. Bihar megye millenniumi közgyűlésén hatalmas beszédet mond a megyeháza zsúfolásig megtelt nagytermében, ahol hallgatóságát valóságos extázisba hozza.

Egyházi alkotásai között legkiemelkedőbb a gyönyörű, román stílusban épült biharpüspöki templom, melyet védőszentje, Szent Lőrinc tiszteletére 1886. augusztus 10-én konsektrál. Harmincezer forintot áldoz a templom építésére. A bárándi, bánfalvi, kondorosi, nagypataki templomok építéséhez is jelentős összeggel járul hozzá.

Szent László tiszteletéért rendkívül sokat tett. Így a Káptalannal együtt 1893-ban emelteti a Szent László téren Szent László csodálatos bronz szobrát, amely ma a székesegyház előtt áll.

Szent László halálának 700. évfordulójára készítetteti Pesten Link István ötvösművésszel a nagyszerű Szent László-hermát, amely 44 kg ezüst, gazdagon aranyozott, drága és féldrága kövekkel díszített mellszobra a szentnek. A két mellékoltárra – Szent László és Szent család oltárra a réz tabernákulumokat és gyertyatartókat ugyanez alkalomra készítetteti, mert őrzési helyül a Szent László oltárt jelöli ki a herma számára. Erre az alkalomra újíttatja meg az orgonát. Bökezűségét hirdeti a máriaradnai fehér márvány kegypoltár és a máriazelli ezüst korona, valamint a budapesti Jézus Szíve-templom orgonája.

Sokat áldozott a tanügy fejlesztésére is. A papnevelő intézetet kibővíti. A szilágysomlyói gimnázium nyilvánossági jogát visszakerzi, melynek fönntartását nagyobb részt ő állja. A debreceni leánynevelő intézetnek 30 ezer forintot, a debreceni katolikus gimnáziumnak 150 ezer forintot ajánl föl. A nagyváradi tanítóképzőnek házat vesz, az újvárosi óvodát ő építteti. Vidéken is sok iskolát létesít.

Az egyházmegye céljaira 100 ezer forintos alapítványt tesz, ame-

lyet aranymiséjekor újabb 100 ezer forinttal egészít ki. Dr. Némethy Gyula prelátus-kanonok szerint valóságos búcsújárás van a reziden-ciára, annyian keresik meg különféle segítséget kérve a bíborostól. Bármire is gyűjtenek, ő tetemes összegekkel járul hozzá. Kiapad-hatatlan forrás.

1890-ben telepítette a bíboros saját kertjének egy részébe az ún. „Schlauch parkot” (ma Petőfi park). Ekkor kiadta a püspökségi kertésznek a parancsot, hogy ne kímélje a költségeket, hogy a park egy-két év alatt már pihenő helye lehessen a városnak. Tíz forintot ígért minden megfakadt nagy fáért.

Ő építteti a régi múzeumot. A püspökségtől megvásárolt – Schlauch kert folytatása – telken utcát nyit a forgalomnak (ma műút).

1887-ben Szatmár, 1890-ben Szilágysomlyó választotta díszpol-gárává. 1893. június 12-én érte a legnagyobb kitüntetés, amely ma-gyar főpapot csak érhet: XIII. Leó pápa bíborossá kreálta. Ezzel a harmadik bíboros a váradi püspökök sorában: első Fráter György volt, a második Csáky Imre és ő a harmadik.

A császár sem akar lemaradni és a legnagyobb állami kitüntetést adományozza az aranymisés főpásztornak: a Szent István Rendet. Ekkor választja Újrad és Nagyvárad is díszpolgárává.

1902. július 2-án halt meg Nagyváradon 79 éves korában. A Nagyváradon elvégzett gyászszertartás után a temesvári, általa épített kápolnában helyezik örök nyugalomra a feltámadás reményében.

Az egykori nagy barokk főpapok sora zárult le vele, mert Széchenyi Miklós gróf kormányzása már a háború idejére esik, sőt Trianon igazságtalan döntése ketté hasítja a Szent László-i egykori nagy egyházmegyét és elkezdődik a hanyatlás kora, amely 1990-nel ér véget és halvány fénysugár gyúl, amely még ma sem tudott lángra lobbanni. Reményünk az a tápláló olaj, amely jövőnkbe vetett hitün-ket erősíti.

Pálos István

**Régészetünk megalapítója,
Rómer Ferenc Flóris
archeológus, apát-kanonok**

Első találkozásom nevével 1958-ban történt. Akkoriban a Kanonok sor 19. számú ház emeletén az Egyházmegyei Hatóság Gazdasági Hivatala működött. Ide jöttem gyertyát vásárolni plébánosom megbízásából. Feltűnt nekem az ajtó fölötti kőtábla, amelynek felirata Rómer Flóris életének egyik figyelemre méltó eseményéről tudósít:

A legnagyobb Nádor fia

József

cs. kir. Ausztriai főherceg Úr

A „háladatos tanítvány” emlékeül,

ki September 3.-án 1878-ban

RÓMER FERENCZ FLÓRIS kanonokot

mint hajdani tanítóját e házban meglátogatni kegyeskedett!

Béke a jövőnek, Üdv és szerencse a Távozóknak!

Örök hálául a megtisztelttől!

Kissé megilletődve gondoltam arra, hogy ezeken a kopott lépcsőkön ilyen híres személyiségek jártak. Később (1961–65-ben), mint küsszeminarista, a nyári vakációk idején még sokszor hallottam ezt a nevet egyházmegyénk hajdani tudós főpapjainak társaságában emlegetni. (Hála Hutás Zoltán Pongrác kanonok úrnak ezekért a felejtetetlen és nagyon értékes vakációkért.)

1815. április 12-én született Pozsonyban. A keresztségben a Ferenc nevet kapta. Apja bécsi származású cipésmester, anyja a neves pozsonyi családból való Vetsera Anna.

Iskolai tanulmányait a pozsonyi Szent Márton elemi iskolában kezdte.

A család többnyire németül beszélt, de szülei gondoskodtak arról, hogy Ferenc a monarchiában használatos más nyelveket is megismerje. Először Tatára küldik cseregyerekként „magyar szóra”, később Trencsénben szlovák nyelvet tanul. Tízéves korában beiratják a Pozsonyi Királyi Katolikus Gimnáziumba, majd tizenöt évesen Pannonhalmára kerül, s 1830 októberében felölti a bencések szerzetesi ruháját. Nem sokkal ezután Kazinczy látogatja meg a bencések híres iskoláját. Életre szóló élmény a növendékek számára, hogy hallgathatják a nagynevű író, költő, műfordítót és nyelvújítót.

Tanulmányait Győrben Maar Bonifác elismert történész, majd Bakonybélben Guzmics Izidor tudós apát keze alatt folytatja.

1838-ban szentelték pappá. Ugyanebben az évben bölcsészdoktori fokozatot szerez a pesti egyetemen. A következő évben latin és magyar nyelvet tanít a győri bencés gimnáziumban. 1845-től pedig a pozsonyi akadémián fizikát, természetrajzot és gazdaságot ad elő. Tevékenysége nem csak az oktatásra szorítkozik. Diákjaival botanikus kertet létesít a pozsonyi ligetben, majd villámhárítót szerelnek a koronázó dómra. Egy ornitológustól az állatok kitömésének ismeretét sajátítja el, ugyanakkor figyelemmel kíséri a napi politikát is.

Egyszerű honvédként vállal részt a szabadságharcban, ahol főhadnagyi rangig jut. Nevét magyarosítva, dr. Római aláírással felhívást intéz diákjaihoz 1848 novemberében: *„... kövessétek az én példám! Ha egy tizennyolc éve egészen elüő, gondtalan, sőt kényelmes életet folytató férfiú egy altiszti állás kedvéért otthagyja a biztos tanszéket, hogy teljesen a haza szolgálatának szentelje magát, miért ne ragadnátok meg ti, határozott életpálya nélkül lévő ifjak a legszebb alkalmat arra, hogy jobbat tegyetek, mint nyomorult filiszterek módjára az unalomtól és tétlenségtől megpenészedni...”*

A szabadságharc után őt is eléri a megtorlás. 1849 novemberében nyolc évi „vasban töltendő várfozságra” ítéli a császári haditörvényszék. Ebből öt évet letölt Bécs, Olmütz és Josephstadt kazamatáiban. Három évvel korábban szabadul, e fölötti öröme azonban

nem maradt felhőtlen. A hatalom hivatalosan érvényteleníti névváltoztatását és eltiltja az iskolai oktatástól. Csak 1857-ben kerül vissza a katedrára. Először Kőszegen, majd Győrött tanít. Ekkortájt kezd régészettel foglalkozni barátja, Ipolyi Arnold hatására. A Győri Közlöny egymás után közli a környék régészeti leleteit ismertető írásait, valamint a Bakonyról írt természetrajzi és régészeti vázlatait.

A Magyar Tudományos Akadémia 1860-ban felfigyel publikációira és ez év októberében levelező tagjai közé választja. Következő munkáját, a „Műrégészeti kalauz”-t a Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága adja ki 1866-ban. Rengeteget dolgozik: utazik, rajzol, jegyzetel, hogy ez a mű létrejöhessen.

1868-tól az egyetem régészeti tanára. Megnyerő tanáregyéniség. Szaktárgyát nem csak előadja, szereti is. Hallgatói megérik ezt. Hampel József (Rómer egyik életrajzírója) jogi pályára készül, de Rómer egyetemi előadásainak köszönhetően felébred benne a régészeti emlékek iránti érdeklődés. Alig húszévesen, 1869-ben archeológiai tanulmányt jelentet meg Aquincum történetének vázlatával címmel. Sorsa ekkor megpecsételődik. Ő is elkötelezte magát az archeológiának.

Rómer szerkesztésében indul meg 1868-ban a ma is megjelenő Archeológiai Értesítő. Két év múlva a szakma részéről megcsappan az érdeklődés. Az Értesítő harmadik kötetében így panaszkodik a szerkesztő: *„Ha a tudományos pangás jövőre is így tart mint eddig három kötetem át voltam kénytelen tapasztalni, úgy az Archeológiai Értesítő című lapra ellentmondás nélkül odairhatom szerkeszti helyett, hogy írja Rómer Flóris.”*

Két világiállításon is részt vesz, mint a kiállítás magyar művészeti anyagának kísérője, 1867-ben Párizsban és 1873-ban Bécsben kifejtett munkájáért a Vaskorona Rend lovagja és királyi tanácsosi címmel tüntetik ki. 1871-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választja. Ezt követően két könyve jelenik meg: A régi Pest és a Régi falképek Magyarországon. 1875-ben szentszéki jóváhagyással kilép a bencés rendből. Továbbra is nagy lendülettel vesz részt a régészeti munkában. Kutatási céllal beutazza

az egész Európát. 1877-ben nagyváradai kanonokká nevezik ki. Életének utolsó éveit városunkban tölti. Részt vesz a helyi tudományos életben, publikál, a várban feltárja Szent László király templomát...

Ortvay Tivadar írja Pozsony város utcái és terei című könyvében: „*Újabbán a Lakatos utca nevét (1905) Rómer Flóris utca névre változtatták át Rómer Ferenc Flóris hírneves archeológus után, ki ez utca egyik házában született 1815. Április 12.*” Kíváncsivá tett, vajon Nagyvárad megtisztelte-e hírneves tudását azzal, hogy utcát nevezett el róla. És valóban a váraljai Árok utca harminc éven át, 1901–1931 között viselte Rómer Flóris nevét.

Százttíz évvel ezelőtt, 1889. március 18-án csendesesen elköltözött ebből az árnyékvilágból. Tanítványok, ismerősök, a közélet és a tudományos élet képviselői, gyászolók gyülekeztek egy kivételesen hasznos életet élt, emberileg és kiemelkedő nagyság végtisztességére.

„*Temetőinkben nincsenek nagy zarándokhelyek – írja Impon Irén – de sok olyan kőbevésett név előtt megállhatunk, amelynek egykori viselője visszalátnunk segített az időben. Tévelygésekkel olyannyira dúsított korokban, mint a miénk, hálásak lehetünk ezért a látásért. Néhány ilyen nevet az Olaszi Temető kis kör alakú terén olvashatunk az oszlopokról. Rómer Ferenc Flóris...*”

Azóta már a Székesegyház-Bazilika kriptájában várja a boldog feltámadást.

Dr. Fleisz János

Dr. Karácsonyi János emlékezete

Életútja, egyházi és közéleti szerepe

Karácsonyi János 1858. december 15-én született Gyulán, sokgyermekes családban. Apja, Karácsonyi János szücsiparos, anyja Papp Terézia. Szülei az asztalos mesterséget szánták neki. Tehetségére egy fiatal gyulai káplán, Grócz Béla figyelt fel, az ő segítségével került 1871-ben a nagyváradai Szent József Fiúnevelő Intézetbe ingyenes alapítványi helyre, ahol hat évig tartózkodott. 1877-ben az egyházmegye papnövendékei soraiba lépett. A nagyváradai premontrei főgimnáziumban tanult, ahol történelemtanára, a helytörténettel sokat foglalkozó Cséplő Péter volt. Ott érettségizett 1878-ban, majd a nagyváradai egyházmegye a budapesti egyetemre küldi teológiai tanulmányokra. Budapesten került közelebbi kapcsolatba a történelemmel, és egyetemi hallgató korában kétszer is elnyerte a Fraknoi Vilmos (1843–1924) történész által kitűzött öt illetve tíz arany pályadíjat.

1882-ben Nogáll János püspök áldozó pappá szentelte. Pályáját 1882 júliusában kezdte meg Békésen, ahol káplán volt. Később hat évig Nagyvárad-Olaszi plébánosa és a nagyváradai Főreáliskola hittantanára. Ebben az időben Bunyitay Vincétől kapott komoly segítséget az oklevéltan megismerésében és elsajátításában.

Pályája gyorsan ívelt felfelé, 1885-ben teológiai doktorrá avatták. Értekezésének címe Magyarország és a nyugati egyházszakadás. Fraknoi támogatásával többször is járt Rómában. Először 1888-ban, amikor jelen volt XIII. Leó pápa aranymiséjén, majd 1889-ben és 1891-ben, amikor a Vatikáni Okirattár magyar vonatkozású okleveleit kutatta. Járt Nápolyban és Pompeiben is. 1889-ben helyettes, majd 1893-ban rendes teológiai tanár lett. Időközben Békés vármegye történetének megírását kezdte el, s még Bécsbe és Münchenbe is

elment iratok után kutatni. 1894 nyarán abbahagyta a teológiai tanárságot és kis plébániát vállalt Biharpüspökiben. 1896-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Székfoglalóját 1897-ben tartotta a Pusztaszeri monostor címmel.

1904-ben a budapesti egyetem hittudományi kara egyháztörténeti tanszékére hívták meg rendes tanárnak. Még abban az évben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. 1905. május 18-án a király nagyváradi kanonokká nevezte ki, így visszatért a városba, majd 1906-ban átvette az egyházmegyei főpénztár vezetését is. 1907-ben a király hollótavi címzetes préposttá, 1916-ban meg vovádriai címzetes püspöknek nevezte ki. Ugyanabban az évben nagy megtiszteltetés éri: IV. Károly király koronázásakor ő volt a koronázó hercegprímás pásztorbotvivője.

Karácsonyi az 1919 áprilisában végbement főhatalom-változás után is Nagyváradon maradt és folytatta egyházi, valamint közeleti tevékenységét. A pápa 1922-ben nagypréposttá nevezte ki. Ezzel felért a csúcusra, s értékesíteni tudta nagy gyakorlatát és hozzáértését az egyházmegye vezetésében.

Meghatározó egyházi tevékenysége mellett, jelentős közeleti szerepet is vállalt Nagyvárad életében. Így 1909-től a Katolikus Kör elnöke, Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának a tagjaként pedig részt vett a vármegye közgyűlésein, mint a közigazgatási bizottság tagja. Emellett a Sebes-Körös Vízsabályzó Társulat elnöke, valamint a Szent László Nyomda Rt. elnöke is volt. Utóbbi minőségében sokat fáradozott az ország legjelentősebb katolikus napilapjának, a Tiszántúl-nak a kiadásával. 1921-ben az Irgalmas nővérek intézetének az igazgatója is lesz, majd 1922-ben a nagyváradi Koldusápoló és Szent László Menedékház Egyesület elnöke. Akkor választják meg a Szigligeti Társulat elnökévé is.

Úgyszintén hozzájárult az erdélyi Katolikus Népszövetség tevékenységéhez. Ennek keretében megalakult Nagyváradon három szakosztállyal az Erdélyi Katolikus Akadémia, amelynek ugyancsak az elnöke volt. A nehézzé vált helyzetben ez az intézmény volt a tudomány és a kultúra terjesztésének egyik legfontosabb eszköze.

Nagy érdemeket szerzett ebben egészen addig, amíg át nem alakult Pázmány Társaságá.

A tudós történész és akadémikus

Karácsonyi Jánost a historiográfiai irodalom a kiegyezés (1867) után tevékenykedő egyházi (pontosabban katolikus) történétírók második generációjához sorolja. Az első generációt az ugyancsak Nagyváradhoz is kötődő Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Bunyitay Vince és Fraknoi Vilmos alkották. Karácsonyi őket követte, és kiváló nyelvtudásával, alapos történeti ismereteivel, szigorú kritikájával 51 önálló művével és 183 értekezésével egyike lett nemcsak Nagyvárad, de az egész ország egyik legnagyobb tudósának. Történétíró, régész és nyelvész volt egy személyben.

A doktori disszertációja után rövidesen újabb fontos művet jelentetett meg 1887-ben Szent Gellért élete és művei címmel. Innen indult életművének egyik fontos vonulata, amely az Árpád-kori oklevelek forráskritikai vizsgálatát és szigorú kiválogatását végezte. Mindezt nagy bátorsággal, intuícióval és gazdag tudományos apparátusra támaszkodva művelte. Volt türelme – az összehasonlító formai vizsgálat mellett – összevetni a dokumentumokat a korról rendelkezésre álló ismeretekkel és a később készült oklevelek adataival. Módszere kíméletlen volt: elvetett minden adatot, amellyel szemben a legkisebb kétség felmerült. Emiatt számos vitája támadt, különösen a Szent István oklevelei és a Szilveszter bulla című munkáját találták túl leszűkítettnek.

Kiadta a váradi tüzesvas próbákról szóló művet is. Írt egyes történeti személyekről, mint Szent István, Szent Imre herceg, Szent László, Toldi Miklós, II. Rákóczi Ferenc. Széles látóköre, nagy tudása és ambíciója állandóan magasabbra sarkallta.

Tudományos fejlődése a szakadatlan továbbképzés mintapéldája. A kezdetek után helytörténeti munkákat közöl. Ebben a műfajban a legértékesebb műve a három kötetes Békés vármegye története. Ezután a magyar nemzetségek kutatására tért át, amelyet szintén

három kötetben dolgozott fel (a 14. század közepéig), majd maga a magyar nemzet története következett. Így foglalkozott a magyar nemzet őstörténetével, a magyarok honalapításával. Ezenkívül a személy- és helynevek eredetével és megfejtésével kapcsolatban szerzett kiemelkedő érdemeket. A történelem segédtudományait jól ismerte és művelte. Művei gazdagok fordulatokban, új állításokban, következtetésekben. A hun rokonság, valamint a székelyek eredete kérdéskörében megállapításai sokban eltértek más kutatókétól. Eredetiségük ma is figyelemre méltó, de a szakma nem fogadta el akkoriban, és később sem igazolta téziseit.

Századunk elején több fontos műve jelent meg, köztük a Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig, amely 1985-ben reprint kiadásban újra megjelent. A maga idejében Karácsonyi János volt az egyetlen, aki a magyar történelemmel akként foglalkozott, hogy abból a korabeli Magyarország nemzetiségeinek történelmét sem felejtette ki. Karácsonyi egyformán otthon volt a horvát és a román történelemben, egyformán foglalkozott Spalatói Tamás krónikájával és az argyasi (Argeş) püspökség eredetével. A legkülönbözőbb folyóiratokban írt (Katholikus Szemle, Századok, Turul stb.). A Pallas Lexikon munkatársa volt. Akadémiai emlékbeszédre öt alkalommal vállalkozott, köztük Pauler Gyula és Borovszky Samu emlékezetét örökítette meg.

1916-ban írta A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig című művet. Akkor még nem tudhatta, hogy egy olyan gondolatrendszer indít útjára, amely a két világháború közötti időszakban válik lényeges elemévé a magyar történetírásnak. Az viszont nyilvánvaló, hogy megelőzve korát érezte meg az eljövő időszak eseményeinek irányát. A rendkívül időszerűvé vált mű kivonatát 1919-ben és 1920-ban több világnyelven is kiadták.

1920 után igyekezett a kisebbségi magyarság és az anyaország kapcsolatát fenntartani. Bátran járta az igazság útját és szokimondó, megalkuvást nem tűrő közleményekben értekezett a román bevándorlásról és történetírásról. Helyt állott a magyar történeti álláspontok védelmében és mindenki helyett védekezett. Mindig az igazságot ke-

reste, mindig az alapokat kutatta teljes meggyőződéssel és becsülettel. Mindenkor érvényes tudományos hitvallása a következő volt: „Az igazságot keresni legszebb feladata a történetírónak”.

Karácsonyi ellentmondott mindennek, amit nem talált igaznak. Az igazságra való törekvésében önmagával is szembe került, ha az idők elteltével kutatásaiban más meggyőződésre jutott. Napi munkáját óramű pontossággal osztotta be. Minden este pontban kilenckor lefeküdt. Környezete a tudóst tükrözte a Kanonok soron, ahol lakott. Kereste a történészekkel a kapcsolatot. Jó viszonyban volt többek között Szilágyi Sándorral, Fraknoi Vilmostal és Márki Sándorral is.

Művei a történetírók első vonalába emelték. Mégis születésének 70. évfordulója alkalmával, visszatekintve elért sikereire, érdemei közül azoknak tulajdonított nagyobb fontosságot, amelyek papi hivatásával álltak kapcsolatban. Ezzel összefüggésben a következőket nyilatkozta: „az ünneplések, a tudományos címek, az elért méltóság, mind csak porszem.” Életében egy értéket lát, azt, hogy „kicsiny gyertya volt Isten dicsőségének előmozdításában.” A kérdést feltevő (Bíró Vencel) későbbi visszaemlékezésében megállapítja: „nemcsak gyertya ő Isten igéjének hirdetésében, hanem lobogó fáklya, amely nemzetének őstörténetébe világított.”

Mecénási szerepe végig kimagasló volt és nem korlátozódott csak Nagyváradra és Biharra. Még 1924-ben is például egymillió koronát ajándékozott a Századok országos történelmi folyóiratnak.

▼ **Temetése, emléke és jelentősége**

Életének végső napjaiban is dolgozott. Utolsó szentmiséjét 1929. január 1-jén végezte. Aznap délután 4 órakor meghalt. Halála nemcsak az egyházmegye és a római katolikus egyház vesztesége volt, hanem a tudományos életé is.

Január 3-án, csütörtök délután, holttestét gépkocsin Gyulára szállították és az anyateplomban helyezték el. A ravatalon nyugvó, díszes koporsót főpapi ornátus és kehely ékesítette, s koszorúk özöne borította. A templom egész este és másnap reggeltől a temetésig zsu-

folt volt hívekkel. A temetés pénteken délelőtt 10 órakor volt, a szertartást Mayer Antal nagyváradai apostoli adminisztrátor végezte teljes papi segédlettel. Jelen voltak a nagyváradai egyházmegye papságának képviselői, mintegy hatvanan, a káptalan tagjai közül Mayer Antal kivül dr. Lindenberger János helynök, Kollányi Ferenc, Brém Lőrinc, Szirmay L. Árpád, Imrik Zoltán, Molnár Kálmán és Schiffert Béla kanonokok. A nagyváradai székesegyház énekkara kórusműveket adott elő. Ezután megindult a végeláthatatlan gyászmenet a gyulai Szentháromság temetőbe, ahol az Erkel dalkör karéneke fejezte be a megható gyászszertartást. A sírnál a gyászbeszédet dr. Varga Gyula polgármester mondta. A Magyar Tudományos Akadémia az elhunyt sírja fölé díszes márványkeresztet emeltetett.

A tudós prépost emlékét Gyula városa is kegyelettel ápolta. Még halálának évében szülőháza helyén felépített új házat emléktáblával jelölte meg, melynek domborművét Técsy László gyulai szobrászművész készítette. Az emléktáblát 1929. szeptember 22-én leplezték le, az ünnepi beszédet dr. Horváth Jenő Nagyváradról elszármazott egyetemi tanár, a Külügyi Társaság igazgatója mondta. Az emléktábla szövege a következő:

Karácsonyi János
1858–1929
Vál. pk. történettudós
A MTA tagja
A nemzet és Békés vármegye
történetének jeles írója
Szülő házára
Készítette 1929-ben
Hálás kegyelettel
Gyula város közönsége

Az utcát, ahol a ház található, rövidesen Karácsonyi Jánosról nevezték el. Később a város további lépéseket tett Karácsonyi emlékének megörökítése érdekében. 1931-ben 3000 pengőért megvásárolta a tudós mintegy 1600 művet számláló magán-

könyvtárát. Akkor kerültek a helybeli múzeumba Karácsonyi János kéziratái, levelezése és egyéb emlékei.

Eleinte Nagyváradon is élénken ápolták emlékét. A Szigligeti Társaság – amelynek egykoron elnöke volt – már 1929-ben Karácsonyi János-díjat alapít és meghirdeti a pályázatot annak elnyerésére. Később a nehezedő körülmények miatt emléke halványulni kezd.

Karácsonyi János tehát egyike volt kora legkiválóbb tudósainak. Eredeti forrásokon nyugvó bírálata, önálló felfogása, újat alkotó ereje és kiemelkedően gazdag munkássága miatt megérdemli az utókor elismerését. Maradandó nevet és érdemet elsősorban forráskritikai tanulmányai – amelyek által számos tévhitet oszlatott el – biztosítanak számára. Mint törhetetlen jellemű ember és mintaszerű főpap is kiváló emléket hagyott. Ő volt mindeddig Nagyvárad utolsó magyar akadémikusa és nagyprépostja, ennek ellenére, más nagyjainkhoz hasonlóan, városunkban nevét nem őrzi utca vagy emléktábla. Emléke csak műveiben, a történészek hálás emlékezetében és az egyház berkeiben él tovább. Úgy tűnik, szellemi öröksége egy új magyar nemzedék megértésére és alkotó erejére vár.

Élete példája ösztönzés lehet mindazok számára, akik követői az egyházi pályán, a közéletben és a tudományos kutatásban.

Könyvészet:

Békés vármegye. Bp., 1936.

Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk. Borovszky Samu. Bp., 1901.

Bíró Vencel: *Karácsonyi János tiszteleti tag (1858-1929) emlékezete.* Bp., 1943.

Horváth Jenő: *Történelem szemléletünk egysége és a történelmi Magyarország.* Bp., 1937.

Karácsonyi János Emlékkülés. Gyula, 1983.

Katolikus Lexikon. 1931. II. kötet.

Scherer Ferenc: *Gyula város története.* I–II. kötet. 1938.

Századok LXIII. 1–3. sz. 1929. január-március.

Dr. Gergely Jenő

A váradi püspökség a magyar katolicizmus évszázadaiban (különös tekintettel a 19–20. századra)

Az egyházaknak és az általuk közvetített hitnek társadalomszervező és megtartó szerepe volt, van és lesz az emberiség történetében. Ékes példája ennek a magyarság ezeréves történelme, a Szent István-i államalapítástól napjainkig. Még inkább átértékelték és átértékelték ezt a nemzettestet azon tagjai, akik történelmünk során nem egy esetben kívül éltek a nemzeti állam keretein.

Sokszor és sokan leírták, leírtuk, hogy a honfoglaló magyarság megmaradásának feltétele az akkori Európához, a keresztény Európához való csatlakozás volt: konkrétan a kereszténység felvétele, a keresztény királyság megalapítása és a feudális társadalom megszerveződése. Ez a ma már axióma-számba menő megállapítás sem feledtetheti azonban velünk, hogy az ősi hitvilághoz ragaszkodó magyar vezér, Tonuzóba szelleme sem tűnt tova egyik napról a másikra. Amint egyik két világháború közötti miniszterelnökünk mondta Abádszalókon, ahol állítólag Tonuzóba sírja volt, ébresztgetni kell az önállóság és függetlenség szimbólumává emelkedő pogány vezér szellemét anélkül, hogy kétségbe vonnánk a kereszténységhez tartozásunk elsődlegességét.

Ha a magyar kereszténység szerepét keressük-kutatjuk népünk ezeréves történelmében, egyet kell értenünk a Millennium bíboros hercegprímásának, Vaszary Kolos esztergomi érseknek a kijelentésével: „A kard szerezte, de a kereszténység tartotta meg ezer évig Magyarországot.” Egy másik nagy kortárs, Prohászka Ottokár pedig úgy fogalmazott, hogy a magyar nemzet gyökere Ázsiából ered, de az oltóág a kereszténység volt, s így a kettő egy életerős fává vált: keresztény és magyar nemzet lett.

De véleményünk szerint az sem megkerülhető kérdés, hogy ősünk

annak idején a kereszténység melyik irányzatához csatlakoztak: a már korábban megismert keleti, bizánci vagy másként görög kereszténységhez; avagy a nyugati, római vagy másként a latin katolicizmushoz? A kérdés persze csak utólag tartalmaz alternatív választási lehetőséget. Hiszen a honfoglalást követő évszázadokban a Kárpát-medencében egyaránt jelen voltak, vagy megjelentek mind a görög, mind a latin térítők, misszionáriusok. Talán kezdetben a földrajzi közelség okán erősebb volt a görög misszió, majd politikai megfontolásokból adódóan fölébe kerekedett a latin egyház. Úgy is mondhatnánk, hogy az államalapítás századában, Géza és István műveként maga a magyarországi keresztény egyház hierarchiája a római lett, míg a térítés, a papság, a szerzetesek között mindkét rítus még évszázadokig együtt élt és működött.

Ebben a helyzetben a keletkező bihari püspökség – amelyet valószínű Szent István alapított, majd Szent László tette át székhelyét 1091-ben Váradra – az ország délkeleti régiójában a latin kereszténység fontos központja lett. A váradi püspökség történetét épp ezen a konferencián méltatandó Bunyitay Vince kiváló egyháztörténész négy kötetes hatalmas munkájában máig túl nem szárnyalva vagy meg nem haladva feldolgozta. Aligha lenne illendő, ha jómagam, aki sem váradi, sem erdélyi nem vagyok, s kutatási szinten nem is foglalkoztam a nagyváradi egyházmegye történetével, itt és most egy rövid előadásban ennek taglalásába kezdenék.

Ehelyett csupán néhány, szerintem fontos ténytet szeretnék kiemelni a korai történetből. A püspökség megalapításától kezdve a kalocsai érseki tartomány suffragánja volt egészen 1929-ig. A káptalan alapjait Szent László vetette meg 1075 körül, amely 1091-től Váradra költözve székeskáptalan lett. A nagy magyar Alföld és Erdélyország találkozásánál kiépülő püspökség a térségnek nem csak vallási, szellemi centruma lett, hanem meghatározó gazdasági és politikai szerepet is kapott. Virágkorát a középkorban élte, s szerepét, jelentőségét csak a török hódítással egyidejűleg kibontakozó reformáció rendítette meg, tegyük hozzá, bár hosszú ideig, de mégis csak átmenetileg. A középkori váradi püspökök közül többen esztergomi

érsék-prímások lettek, közülük talán a legnevesebb Vitéz János, aki 1445–1465 között volt itt püspök. De váradi megyés püspök volt mind az erdélyi, mind a magyar történelemben kiemelkedő szerepet játszó Fráter György is 1535–1551 között.

A Mohács után kibontakozó reformáció, az önállóvá váló erdélyi fejedelemség protestáns uralkodói épp úgy akadályozták a váradi püspökség és káptalan működését, mint az 1660-tól 1692-ig, tehát viszonylag rövid ideig tartó török hódoltság. Az 1692-ben történt felszabadulás után a barokk kor nagyformátumú, koncepciózus, és tegyük hozzá, kellő javadalommal és jövedelemmel rendelkező püspökei, a káptalan áldozatkész tagjai szervezték újjá az egyházmegyét és vele együtt a négy vármegyényi területen magát az életet, a társadalmat, gazdaságot, a falvakat, iskolákat, templomokat. A török utáni restauráció megkezdője Benkovich Ágoston (1681–1702) püspök és befejezője Patatic Ágoston (1762–1776) püspök volt. Ez alatt, főként az utóbb említett főpásztor érdemeként felépült és megnyílt az egyházmegyei szeminárium 1741-ben, felépült az új székesegyház, a püspöki palota. A székeskáptalant gróf Csáky Imre (1702–1732) püspök szervezte újjá tíz stallummal. A gazdagon ellátott káptalan tagjainak felépítették a később elhíresült „kanonoksort”.

A nagyváradi székeskáptalan stallumainak számát 1807-ben Miklóssy Ferenc püspök tizenhatra emelte fel. Természetesen ez csak úgy volt lehetséges, hogy az új kanonokok számára is kellő javadalom biztosítottak. Ettől kezdve a káptalan hat tagja ún. „irodalmi stallum”-ként létezett. Ez azt jelentette, hogy ezekre ki lehetett nevezni nem csak nagyváradi, hanem más egyházmegyes papokat is. A ki nevezés kritériuma pedig a tudományos és irodalmi téren érdemi munkát végzők elismerése, még inkább ilyen irányú munkájuk anyagi feltételeinek a biztosítása volt. Értelemszerűen az irodalmi stallum birtokosai fel voltak mentve a rezideálási kötelezettség alól. Miután legtöbbjük Budapesten, a fővárosban működött, kanonoki kötelezéseiket itt teljesítették. (Közülük számos személyt ki lehetne emelni. Mi egy olyan példát említenénk, ahol nem is annyira a tudományos és irodalmi munkásságot jutalmazták, hanem az illető

közéleti-politikai működését: a két világháború közötti hazai katolikus közélet és politika meghatározó alakja volt Ernszt Sándor, aki egyik váradi irodalmi stallumot élvezte.)

Egyébként a váradi kanonokság presztízsére kellően utaló példa a Bunyitay nyomdokaiban járó Karácsonyi János egyháztörténész esete. Karácsonyi „vidéki plébánosként” folytatta egyháztörténeti munkásságát, amikor is 1904-ben kinevezték a budapesti magyar királyi Tudományegyetem Teológiai Karán az egyháztörténet professzorának. Egyúttal elnyerte az MTA-tagságot is. Ez akkor talán a legnagyobb méltánylása lehetett egy történésznek. 1905-ben azonban Karácsonyit a király nagyváradi kanonoknak nevezte ki, s ő lemondván a katedráról, visszatért Váradra, ahol a Kanonok soron beköltözött egy másik nagynevű előd, Ipolyi Arnold házába.

Ha végigtekintünk a nagyváradi ordináriusok 19–20. századi során, akkor már az ő sorsukból, életükből is kitetszik az egyházmegye hányatott élete. A lista élén gróf Kollonich László kalocsai érsek áll, aki 1788–1803 között apostoli kormányzóként a váradi egyházmegyét is vezette. Utódja 1803-ban Miklóssy Ferenc lett, aki jelentős alkotásokkal járult hozzá egyházmegyéje emelkedéséhez. Utána viszont – 1811-től 1821-ig – a király nem töltötte be a váradi püspöki széket, hanem a nagy javadalom jövedelmét a kincstár élvezhette. (Mint ismeretes, vakancia idején a javadalom jövedelme az államé volt.) Vurum József 1821–1827 közötti rövid egyházkormányzata után Lajcsák Ferenc püspök 1827-től 1842-ig állt az egyházmegye élén. Kétségtelenül ő volt a 19. század első felének legjelentősebb váradi püspöke. Rozsnyóról került Váradra, s az ő nevéhez fűződik az egyházmegye ekkori állapotáról készített, 1836-os részletes jelentés a Szentszéknek. Ebből rekonstruálható annak állaga, működése, érényei és fogyatékoságai.

Lajcsák Ferenc püspök 1836. január 7-én kelt jelentése egyházmegyéjéről az Apostoli Szentszéknek, teljes terjedelmében Vanyó Tihamér bencés egyháztörténész forráspublikációjában került először nyilvánosságra. Vanyó Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona Országainak egyházmegyéiről 1600–1850 című, 1933-ban Pannon-

halmán kiadott okmányközlésének 291–305. oldalain olvasható a dokumentum. Ezt azért érdemes részletesebben ismertetni, mert részint feltárja az egyházmegye ekkori állapotát, részint mutatja, hogy milyen struktúrát követtek a korabeli – egyébként a kánonok által szabályozottan kötelező – püspöki jelentések.

Lajcsák püspöki jelentése valóságos kis opusznak mondható. Annak bevezetőjeként ugyanis összefoglalta az egyházmegye egész történetét, Vanyó pedig tekintettel Bunyitay művére, a szöveget csak az 1770-es évek végére vonatkozó passzusoktól közli. A jelentés szövege után olvasható az illetékes kongregáció, a Congregatio Concilii „felelete” a püspöki jelentésre, amely a Szentszék véleményét tartalmazza.

A jelentés az egyházmegye központjának, illetve szervezetének leírásával kezdődik. Eszerint az új székesegyházat gróf Forgács Pál püspök kezdte építtetni, ezt Patatich folytatta és Mária Terézia fejeztette be 1779-ben. Ezzel egyidejűleg új püspöki palota és kanonoklakások is épültek mellette. A püspökség területe ekkor Bihar, Békés, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megye és Kolozs megye nagyobb részére terjedt ki. (Mi tesszük hozzá, hogy ez nemzetiségileg és felekezetiileg igen vegyes régió, ahol a római katolikusok kisebbségben voltak (római katolikus 61 ezer, görög katolikus 115 ezer, ortodox 138 ezer, evangélikus 57 ezer, református 320 ezer, zsidó 6000). A váradi püspökök Vitéz János óta Bihar megye örökös főispánjai is, de ezt a kiváltságukat az 1791-es országgyűlés megszüntette. Az egyházmegyében 57 római katolikus plébániatemplom, 2 helyi lelkésszel ellátott templom, 5 szerzetestemplom, 20 filiális templom, összesen 84 templom van. A nagyváradi székesegyház állapotát részletesen leírja a püspök. Szerinte az épület állapota „nagyon jó”, újonnan van festve. A főoltár, a két mellékoltár mellett még nyolc kisebb oltár van benne, nagy orgonával.

A káptalannak visszaállításakor csak négy kanonokja volt, 1723-tól tíz kanonoki stallum lett. 1807-ben a király jóvoltából további hat irodalmi stallumot létesítettek. Debrecenben pedig az ottani plébánosi javadalom hozzákapcsolódott a kispéposti stallumhoz. A

16 kanonok közül négy dignitás: nagyprépost, olvasókanonok, éneklőkanonok, örkanonok. Utánuk a négy főesperes következik: a székesegyházi, a békési, a krasznai és a közép-szolnoki főespereskanonok. A kilencedik a kisprépost, aki egyúttal debreceni plébános. A tizedik a szeminárium rektora; a többi az ún. litterarius kanonok, ckkor: 1. a budai Helytartótanácsnál az egyházi ügyek előadója; 2. a nagyváradi királyi akadémia prodirektora; 3. a pesti egyetem egyháztörténeti tanára; 4. a teológiai-kanonok a püspöki papnevelőben; 5. a káptalani képviselő a országgyűlésben, és 6. a pesti egyetem vallás-tanára (hitszónoka). Ezek mellett van még hat tiszteletbeli kanonok, javadalom nélkül.

Az egyházmegye területén az országot meghaladó arányban élnek szerzetesek. Ekkor hat szerzetesház volt: premontreiek, piaristák, kapucinusok, minoriták, Istenes Szent János rendje (irgalmasok) és egy női rendház, az orsolyitáké, ugyancsak Váradon. A püspöknek kellő gondja volt a kispapok nevelésére. 1740-től már Váradon működött a szeminárium. II. József alatt a papnövendékek előbb Egerben tanultak, majd a pesti generális szemináriumban; 1790-ben ismét megnyílt a váradi papnevelde.

Számunkra érdekes adalék, hogy az egyházmegye papságának erkölcsi állapotáról szólva a püspök azt jónak minősítette mondván, hogy egyetlen plébánián sincs botrányos életű pap. Ennek oka az volt, hogy létezett a püspökségben egy ún. „deficiens papok háza”, ahol is három teológus felügyelete alatt átnevelték, megjavították a feslett életű papokat. (Azt nem részletezi, hogy ez mit is jelentett: szexuális problémákat, italozást vagy más kijavítandó hibákat.)

Lajcsák püspök büszkén sorolta elő az egyházmegye területén működő, s nagyrészt a püspökség és a káptalan által alapított és fenntartott szociális és jótékonyági intézményeket és alapítványokat. Ezek kórházak, szegényházak, árvaházak, összesen tizenegy intézmény. Ismerteti az alapítványok kezelését, a püspökség pénzügyeinek intézését. Számunkra ennél fontosabb megjegyzése, hogy a *„püspök jogai gyakorlásának, amihez a hazai törvények elégséges védelmet nyújtanak, nincs nagyobb akadálya, kivéve az egyház-*

megyében levő civil joghatóságokat, amelyekben a számra és gazdagságra nézve erősebb katolikusok vezető szerepet játszanak...

A megyés püspök vizitációja során ellenőrizte a plébániákat és szerzetesházakat. A plébániákon mindenütt vannak házassági, kereszteleési és halotti anyakönyvek, amelyeket 1831-től egységes rend szerint vezetnek (3 példányban). Összegyűjtik a királyi és egyházmegyei rendelkezéseket is, s ezeket tűzmentes helyen tartják. Az egyházmegyében püspöki rendelet szabályozza az istentiszteletek rendjét. Eszerint a vásár- és ünnepnapokon a néphez szentbeszédet kell intézni. A gyermekeket és felnőtteket rendszeresen katekézisben (hitoktatásban) kell részesíteni. Ennek azonban az iskolába járással együtt anyagi akadályai vannak (ruha, utazás stb.). A papok rendszeresen hordják a papi ruhát (reverenda), utazáskor és gazdasági munkánál hosszú világi ruhát. „A szerzetesek erkölcei a szabályoknak és a kolostori fegyelemnek általában megfelelnek.” A kispapok száma húszban van meghatározva, ebből kettő a pesti Központi Szemináriumban, kettő a bécsi Pazmaneumban, tizenhat Váradon készül hivatására. Az egyházmegye kellően ellátott klerikusokkal, ennél többre nincs szükség.

Az 1836 elején kelt püspöki jelentésre az illetékes kongregáció felelete 1838. március 18-án készült el. Ez érdemben jóváhagyta és dicsérőleg tudomásul vette a beszámolót. Ám a kritikai megjegyzések és kívánalmak sem maradtak el. Elsősorban arra hívták fel a figyelmet, hogy ilyen helyen, ahol a katolikusok kisebbségben vannak, jobban kell ügyelni a vegyes házasságokra. (Ez lesz Lajcsák későbbi intézkedésének oka.) A katekézis során többet foglalkozzanak a szentírási könyvekkel, mert a protestánsok is azokat használják. Javasolják, hogy a püspök állítson fel ún. küsszemináriumot (a gimnazista korúak nevelésére). Szorgalmazzák, hogy a püspök gyakrabban tartson vizitációt, illetve bémálást. Az egyházmegyei zsinat tartását egyébként Lajcsák püspök azzal hátrította el, hogy hosszabb időre nem lehet a papokat elvonni plébániáiktól. Ezért ehelyett a gyakori és alapos papi koronák (espereskerületi papi értekezletek) tartását szorgalmazta.

A korra jellemző a Felelet befejező passzusa, miszerint az „*a nép-*

nél a hamis tanokkal szemben való püspöki örökösödést említi s kifejezi azt a kívánságot, hogy a püspök nemcsak meg fogja óvni híveit, hanem gyarapítani is, a maga aklába híva a tévelygő báránykákat.”

Lajcsák püspök intranzigens védője volt a katolikus érdekeknek. Főpapjaink közül először ő rendelkezett úgy 1839-ben, hogy csak azon vegyes házasságokat kell megáldani, amelyeknél a gyermekek katolikus nevelése biztosítva van. Magyarán: ha a nem-katolikus fél reverzálist ad, vagyis lemond a neme szerinti gyermekek saját vallásban való neveléséről, s minden gyermek katolikus lesz. Ha ilyen reverzális nincs, akkor a püspök rendelkezése szerint csak a passiv assistentia lehetséges: a vegyes párokat a plébános a plébánia-lakban, hallgatólagos jelenlétével adja össze. (A törvény értelmezésében ekkor a vegyes házasság esetén ha az apa volt katolikus, minden gyermek katolikus lett, ha az anya volt katolikus, akkor a fiú gyermekek apjuk, a lányok anyjuk vallását követték.) Lajcsák ezzel a rendelkezésével messze megelőzte a többi püspököt, s már ekkor azt az álláspontot képviselte, amely a századvégi kultúrharc vitakérdésévé válik. Egyébként súlyos betegsége miatt 1842-ben lemondott és 1843-ban hunyt el.

Utódja, báró bezdédi és kisbákai Bémer László, egri főegyház-megyés pap volt, addig egri kanonok és a hétszemélyes tábla ülnöke. 1843-ban nevezték ki nagyváradi megyés püspöknek. Bémer püspök az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején mutatott politikai magatartása ékes bizonyítéka annak, hogy a magyar katolikus egyház, annak alsópapsága és főpapjainak többsége, ekkor is azonosult a nemzettel. A nagyváradi püspök a szószékről buzdította híveit a haza védelmére. Részt vett a debreceni trónfosztó országgyűlésen 1849 tavaszán. Amikor pedig ő is megszavazta a Függetlenségi Nyilatkozatot, egyházmegyéje papságát utasította annak szószéki kihirdetésére. A világoosi fegyverletétel után az osztrákok elfogták, mert a főpásztornak esze ágában sem volt elmenekülni. 1849. december 24-én lemondatták, bíróság elé állították, s felségsértés vádjával kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet azután 20 évi várfogságra enyhítették. Más egyházfők közbenjárására „kegyelemből” a várfogságot

ausztriai kolostorokban, így Tirolban, Neustiftben töltötte. 1860-ban szabadult. Egyházmegyéjébe azonban nem térhetett vissza. Ungváron élt és ott hunyt el 1862-ben.

A 19. század második felének váradi püspökei – 1850-től Szaniszló Ferenc, 1868-tól Lipovniczky István – utána, 1886-ban egy tudós főpap, Ipolyi Arnold néhány hónapig az ordinarius. (1886 februárjában nevezték ki, de az év végén, decemberben elhunyt.) Ipolyi nagy hírű tudós pap volt, aki a néprajzban, régészetben, művészettörténetben egyaránt jeleskedett. Szenvedélyes műgyűjtő, vagyonát szinte kizárólag erre fordította. (Ami nem volt kicsi, hiszen egri kanonokként tisztos jövedelmet húzott.) 1872-ben beszercebányai püspök lett, s innen került 1886-ban Váradra. Különösen az ősi magyar hitvilág foglalkoztatta, s erről írta 1854-ben megjelent, nagy vitát kiváltó Magyar mythologia című könyvét. 1862-ben két tudós társával Konstantinápolyban eredményes kutatásokat folytatott a Corvinák feltalálása érdekében. Jó ízléssel és szakértelemmel gyarapította gyűjteményeit, főként az itáliai reneszánsz festők remekait kedvelte (táblaképek). Gyűjteményének nagyobb részét az esztergomi főegyházmegyére hagyta végrendeletileg, hiszen eredetileg esztergomi pap volt. Ez lett a ma méltán világhírű esztergomi Keresztény Múzeum egyik megalapozója. Tudományos munkásságának elismeréseként 1858-tól az Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1861-től rendes tagja volt.

Ipolyi utódja korszakunk legjelentősebb váradi püspöke, Schlauch Lőrinc bíboros lett. Míg Ipolyi a tudományokban, addig Schlauch inkább a közéletben emelkedett országos hírnévre. Karrierje röviden a következő: 1872-ben csanádi kanonok, 1873-ban szatmári püspök, 1887-ben váradi püspök és 1893-ban bíboros. Korának egyik legműveltebb és legsokoldalúbb magyar főpapja volt. Javadalmát a köz céljaira fordította, részt vett a közművelődési egyesületek vezetésében és azokat hatékonyan támogatta. Kiváló szónok is volt, ami ekkor nélkülözhetetlen előfeltétele a sikeres közéleti szereplésnek. Beszédeit négy kötetben adták ki. Hüen ápolta egyházmegyéjének hagyományait. A nagyváradi Szent László-szobrot a

nagy király halálának 800. évfordulóján, 1895-ben káptalanjával együtt emeltette.

Az 1893-ban bíborossá emelt váradi püspök lett az 1894–95-ös egyházpolitikai törvények körüli parlamenti küzdelmekben a főrendiházi ellenzék elismert vezére. A sokak szemében erélytelen Vaszary Kolos hercegprímás tényleg alkalmatlan volt erre a szerepre. Schlauch nagyívű, hatásos főrendiházi felszólalásai országos visszhangot váltottak ki. A liberális egyházpolitikai törvények országgyűlési elfogadását persze neki sem sikerülhetett megakadályozni, ám beszédeiben egyértelműen és világosan megfogalmazta a kemény katolikus álláspontot. Ennek akkor lesz jelentősége, amikor a kudarc nyomán létrejön a Katolikus Néppárt, amelynek egyik programpontja éppen az egyházpolitikai törvények revíziója, s a tiszta katolikus álláspont érvényre juttatása volt.

Vessünk egy pillantást a századvég-századelő, az 1900-as évek Nagyváradára, illetve egyházára. A sokak, így Ady Endre által is „kis magyar Párisnak” nevezett, dinamikusan fejlődő város lakossága 1910-ben felekezetiileg igencsak vegyes volt: latin szertartású katolikus 20 ezer, görög katolikus 3.500, református 20 ezer, evangélikus 1.200, ortodox 5 ezer, izraelita 15 ezer. Ha a felekezetnek megfelelő nemzeti-nemzetiségi megoszlást nézzük, akkor az ortodoxok és a görög katolikusok voltak románok, a katolikusok és a protestánsok többségükben magyarok, míg a 15 ezer izraelita hívő a zsidó polgárság, értelmiség jelentős képviselőjét mutatja.

Az akkor szinte Magyarország földrajzi közepének számító Váradon nemcsak a felekezetek és a nemzetiségek fértek meg egymás mellett és egymás között, hanem együtt éltek egyházaik is. Az ősi latin püspökség mellett 1777-től itt működött a görög katolikus püspökség is. Az ortodox vagy görög keleti román hívek az aradi püspökségükhez tartoztak. A 15 ezer izraelita lakos pedig azt mutatja, hogy országos viszonylatban itt volt – Budapest mellett – a legnépesebb zsidó közösség, ami többek között éppen a polgárosodottság magas szintjét jelezte.

A váradi latin egyházmegegyének ekkor kereken mintegy 80

plébániája volt. A nagyváradi püspökök és a székeskáptalan tagjai a 19–20. században újból meghatározó szerepet tölthettek be a magyar katolikus egyházban, még inkább a Partiumban. A kiemelkedő egyháznagyok alkotásait – a kellő tehetségen túl – a rendelkezésükre álló hatalmas vagyon tette lehetővé. Mielőtt ennek taglalásába kezdenénk azonban, meg kell állapítani, hogy a nagy vagyonra nagy terhek és kötelezettségek is hárultak. Tehát önmagában véve nem lehet csak az ingatlan földbirtok nagyságát szem előtt tartani, hanem azok tényleges jövedelmének kötelezettségeit is figyelembe kell venni.

1895-ben a magyarországi – ide értve az erdélyit is –, katolikus egyházi birtokok területe 2.266.749 kat. hold volt. Ebből a legnagyobb javadalommal a nagyváradi püspökség rendelkezett: 187.393 kat. holddal, amelyből 31.475 kat. hold volt a szántó. A püspökség birtokai nagyrészt Bihar vármegyében feküdtek. Ehhez képest az esztergomi érseknek is csak 95.983 holdja volt, míg a legszegényebb a székesfehérvári püspökség volt 7.656 holdjával. Ezzel egyidejűleg a nagyváradi székeskáptalannak 77.381 kat. holdja volt, ami a káptalanok közötti rangsorban a harmadik helyet jelentette. A káptalanok között ugyanis is a leggazdagabb az egri: 116.138 holddal. Utolsó helyen viszont a rozsnói káptalan állt a maga szerény 3.537 holdjával.

Az egyházi nagybirtokok megoszlása tehát igencsak aránytalan volt. Az is elmondható, hogy az ősi, Szent István-i alapításúak középkori szerzeményeikkel továbbra is a gazdagok közé tartoztak, míg az újabban fundáltak (a megosztások révén keletkezett püspökségek) csak ezek birtokainak töredékével rendelkeztek.

A színes és nagy tekintélyű Schlauch Lőrinc 1903-ban bekövetkezett halála után Szmrecsányi Pál lett a püspök, majd őt 1908-tól három évig Fetser Antal címzetes püspök követte apostoli kormányzóként. 1911-ben Fetser győri püspök lett, viszont az addigi győri megyés püspök, gróf Széchenyi Miklós Nagyvárad püspöke lett. A nagy múltú arisztokrata családból származó egyházfő kormányzata alatt került az ősi püspökség nagyobb része idegen impérium alá. Széchenyi püspök is jól felkészült, művelt főpap volt. Fiatalon Vaszary Kolos hercegprímás udvari papja, iroda igazgató,

majd jáki apát. Esztergomi kanonokként a bécsi Pázmáneum igazgatója, s az ő rektorsága idején épült fel a Pázmáneum ma is álló impozáns épülete. 1901-ben nevezte ki Ferenc József győri püspöknek, s itt is maradandót alkotott. Püspöksége idején épült fel a Káptalandomb Kis-Dunára néző oldalán neoklasszicista stílusban a nagyszeminárium épülete, amely ma is uralja a Rába–Duna találkozás panorámáját. Váradai püspökként sokat adakozott, számos új plébánia fundálása és templomépítése fűződik nevéhez. A világháború éveiben és azt követően jelentős összegeket juttatott a háború áldozatai, a rokkantak és árvák segélyezésére.

Az 1919–20-as impériumváltozást követően Széchenyi püspök még két alkalommal, 1921. február 10-én, illetve 1922. március 22-én vett részt Budapesten a magyar katolikus püspöki kar konferenciáján. Már a megjelenés önmagában véve is bátor tett volt, hiszen a trianoni határokon túlra került katolikus püspökök egy részét kiutasították, majd lemondatták, mások pedig mozdulni sem mertek.

Az 1921. február 10-i püspöki konferencia egyik napirendi pontjaként tárgyalták az Apostoli Szentszék és a Román Királyság között készülő konkordátummal kapcsolatos, magyar érdekeket érintő kérdéseket. A konkordátum tervezetét már ekkor megszerezte a magyar kormány, s tájékoztatta erről Csernoch hercegprímást. A dokumentummal kapcsolatos magyar egyházi észrevételeket Esztergom két jegyzékben juttatta el Gasparri bíboros államtitkárhoz. Időközben Glattfelder Gyula csanádi püspök Netzhammer bukaresti érsektől is kézhez kapott egy konkordátum-tervezetet, amely lényegesen különbözött a kormányhoz eljutótól. Az ügy érdemileg érintette a nagyváradai egyházmegye sorsát is, így érthető, hogy ennek püspöke felszólalt. Ennek máig szóló üzenetét szó szerint idézzük a jegyzőkönyvből: *„Széchenyi Miklós gróf nagyváradai püspök mély fájdalommal tapasztalja a Szentszék engedékeny politikáját a Magyarország testéből részesedett új államokkal szemben. Magyarország ezeréves katolikus múltjával mit sem törődve, egymás után olyan intézkedéseket tesz a Szentszék, amelyek az új államok erősödését szolgálják. A hazaárulók, a nemzetiségi fanatikusok bün-*

tellenül avatkozhatnak egyházi ügyekbe, a püspököket elüldözik, joghatóságuk gyakorlásában akadályozzák, s Róma némán nézi garázdálkodásukat... A konkordátumtervezet elkeseríti a magyar lelket. Eltörlik Szent László egyházát is, s a szatmári püspökséget... Nem a latin katolikusokat védik, hanem a román államot és a románokat, mert futnak az unió illúziója után. Itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékkel, s figyelmeztesse politikájának veszedelmeire... A püspöki karnak körömszakadtáig védenie kell a magyar katolikus egyház történelmi jogait és hierarchikus berendezését. Semmiféle egyházmegyei új rendezésbe ne menjünk bele. Tartsuk fenn minden egyházmegyénket, bármily kicsiny is lesz, avval a szívóssággal, amint az a török hódoltság idején történt.”

Bár a püspökök többsége nem tette magáévá az elkeseredett várad-i püspök erélyes hangját, érdemileg egyetértettek abban, hogy a politikai határok által szétszabdalt egyházmegyék egységét fenn kell tartani. Széchenyi püspök kritikája elsősorban Rómának szólt és abban teljesen igaza is volt, hogy itt Gasparri és a „francia lobbí” a román ortodoxok uniójának reményében alakította akkori „keleti politikáját”. Az 1923-ban elhunyt Széchenyi püspököt az 1924 tavaszi konferencián így parentálta el a hercegprímás: *„A magyar püspöki kar kiváló tagja volt, s férfikora virágában nem annyira a betegségnek, hanem a haza és egyházmegyéje szomorú sorsán érzett mélységes bánatának lett áldozata.”*

Ami a nagyváradi egyházmegye magyarországi részét illeti, 1919-től 1921-ig Lindenberger János váradi kanonok mint vikárius kormányozta Debrecenből; 1921–1923 között Brém Lőrinc kanonok volt a vikárius. 1924-től ismét Linderberger lett a püspöki helynök. 1929-ben a román konkordátum értelmében nem volt lehetséges, hogy Románia területén élő püspök helynöke révén magyarországi részt kormányozzon. Ezért az itteni mintegy 30 plébániából a Szentszék felállította a nagyváradi apostoli kormányzóságot. Ennek apostoli adminisztrátora Lindenberger János lett egészen 1941-ig, amikor az apostoli kormányzóság visszatagolódott az egyházmegyébe.

Az új területi átrendeződés a vagyoni helyzetet is megváltoztatta. Trianon után a katolikus egyházi birtokok területe 955.449 kat. holdra csökkent. Ebből (1935-ös adatok szerint) a nagyváradi apostoli kormányzóság, Debrecen székhellyel 8.244 holddal, a székeskáptalan pedig – amely természetesen az egyházmegye székhelyén maradt – 16.936 holddal rendelkezett. A nagyváradi püspökség és káptalan, valamint a szatmári püspökség és káptalan Magyarországra eső birtokait a püspöki kar és a kormány közös egyetértéssel felállított kezelő bizottsága, élén Glattfelder Gyula csanádi püspökkel, kormányozta a II. bécsi döntésig.

A Romániába került nagyváradi püspökség történetének összefoglalása nem lehet feladatunk, hiszen ez már túlmutat választott témánkon. Csupán azt említjük meg, hogy az 1929. július 7-én hatályba lépő konkordátum értelmében a nagyváradi és a szatmári püspökséget a Szentszék aeque principaliter (egyenrangúan) egyesítette az 1930. június 5-i Solemni conventione kezdetű bullával. A kettős püspökség első ordináriusa Fiedler István lett, aki 1939. november végéig volt püspök. Az 1940-es II. bécsi döntés következtében a váradi püspökség területe kilenc plébánia kivételével ismét Magyarország része lett. A Szentszék 1941. június 28-án helyreállította a nagyváradi és a szatmári egyházmegye önállóságát. Rövid ideig Márton Áron erdélyi püspök apostoli kormányzóként állt az egyházmegye élén. 1942-től Scheffler János szatmári püspök volt Nagyvárad apostoli kormányzója. Tehát az egyházmegye ekkor sem kapott saját püspököt. Az újabb vesztes háború után, 1948. április 9-én, a Szentszék helyreállította az 1940 előtti állapotot, s ismét egyesítette a szatmári és nagyváradi egyházmegyét. Az új hatalom azonban Scheffler püspököt előbb lemondatta, majd pedig letartóztatták és bebörtönözték. A börtönben halt meg 1952-ben. A szocialista román állam nem ismerte el a római katolikus erdélyi egyházmegyét, egyedül a korábbi erdélyi, ekkor gyulafehérvári püspökség maradhatott fenn, mint a bukaresti metropólia része.

Fodor József

Bunyitay Vince címzetes püspök

Már gyermekkoromban ismertem Bunyitay Vince nevét. Ezt az én koromban mindenki ismerte Bélfenyéren. Ott volt a régi temetőben eltemetve az édesanyja, ahol mint gyermekek sokszor játszadoztunk. Szép márvány síremlék, az egyedüli, és néhány régi fakereszt. A harangozó fia is osztálytársam volt, és ők kaszálták a régi temetőt. Így sokszor ott voltam. És abba az iskolába jártam V. osztályos koromban, amelyet ő építtetett. A VI. osztályt a tantermek festése miatt a volt zárdaépületben kezdtük meg. Mindenki tudta akkor, hogy a Bunyitay püspök építtette ezeket. „Istennek és fajomnak” felirással 34 ezer koronás alapítványt tett ennek fenntartására.

Örülök, hogy most éppen róla kell szólnom ebben az előadásban.

Dr. Némethy Gyula apát-kanonok, pápai prelátnak Naplója sokat ír Bunyitayról. Minden jelentősebb mozzanatot megörökít az „öregről”, ahogy ő nevezi Bunyitayt. Majd a dolgozat végén idézem, szinte napi feljegyzéseit egészségi állapotáról.

Bunyitay Vince 1837. január 11-én született Sátoraljaújhelyen. Zemplén vármegyei református családból származik, felmenői református esperesek, lelkészek. Anyja katolikus, Szepesi Anna, akinek kívánságára katolikusnak keresztelik a két Bunyitay gyermeket: Jánost, aki a kassai egyházmegyében lesz katolikus pap, Vince pedig Egerben végzi el a Teológiát. Bartakovics Béla egri érsek udvarában actuarius lesz. Még alig 22 éves, s korhiány miatt nem szentelhetik pappá. Így két hónapi írkokoskodás után ráun erre a munkára és otthagyja a papi pályát, amelyre készült. Nevelő lesz Gschwindt budapesti szeszgyárosnál.

Egerben kezdi el az írást. Irodalmárok, zenészek élnek ebben az időben itt: Szvorényi József, Tárkányi József és Mindszenty Gedeon, mint azon idők költői, nagy tisztelet vette körül őket, s hatással voltak az ifjú 22 éves Bunyitayra. Előzőleg, már mint teológus is írt verseket, amelyek a Családi Lapokban és a Katolikus Szemlében jelentek meg.

A szeszgyárosnál sem bírja tovább három hónapnál. Így 1859-ben Váradon találjuk és a jószágos szívú Szaniszló váradi püspök felveszi az egyházmegye kötelékébe és pappá szenteli 1860-ban. A szlovákul tudó papokban nagy a hiány. Nincs kit küldenie a szabadságharc után Békéscsabára, hogy a szlovák híveknek is gondját viselje. Bunyitay ismeri a nyelvet, ő lesz ott a káplán. Innen Várad-Olasziba helyezik káplánnak. Ekkor már van a váradi káptalannak hat litterális – irodalmi – stalluma, amelybe olyan főpapok kapnak kinevezést az egész Magyarország területéről, akik tudományos, irodalmi stb. tevékenységet folytatnak. Itt találkozik Hoványi Ferenc kanonokkal, aki az Akadémia tagja, Fogarassy Mihállyal a Szent István Társulat alelnökével a későbbi erdélyi püspökkel, avagy a később híressé vált Nogáll János püspökkel. Ekkor, 1863-ban jelennek meg ifjúsági írásai két kötetben.

1863 augusztusában püspöke plébánossá nevezi ki Szentjobbra. Itt alkot 1875-ig. Nagy Márton Régi nevek, régi regék című művében erről így ír: *„A Berettyó tágas völgyének közepén fekvő Szentjobb tele van történelmi emlékekkel: Szent László király s a szerencsétlen Álmos hercegtől kezdve a Rhédeyek, Rákócziak fejedelmi alakjáig. Mögötte a Rézhegység Zólyomi Miklós udvarházával s Váradra jövet a bihari és adorjáni várak romjai! Ez emlékek hatása alatt Bunyitay újabb műve, a két kötetes Régi képek lát napvilágot.”*

1875-ben cserél a bélfenyéri plébánossal, Sárkány Imrével. Itt csak öt évet tölt, mert 1879-ben elveszíti itt vele lakó édesanyját. Majd a püspöki palotában kap könyvtári állást, ahol teljesen belevetetheti magát a levéltárak kutatásába. Több mint kétszáz levéltárat kutat fel, búvárkodásai eredményeképpen újabb munkái születnek: Ismeretlen apátságok, Esztergom, 1880., Az egyedi apátság története, Nagyvárad, 1880., A váradi összékesegyház felépítésének és kifestésének története.

1868-ban Várad püspöke, az ő nagy jóakarója, Lipovniczky István bízza meg azzal a hatalmas munkával, hogy az alapítástól kezdve írja meg a Nagyváradi Püspökség történetét. El is vállalja, és nagy szorgalommal hozzá is kezd a nagy mű elkészítéséhez. 1884-ben megje-

lenik az első három kötet, amely a püspökség történetét írja le 1566-ig, a tordai országgyűlésig. Erről a következőket írja: „1566-ban ezután megtörtént, ami előre látható volt. Március 10-én meghozták az Erdélyi Rendek ama hírhedt tordai végzést. Miérthogy – így szól a végzés – az Úr Isten jóvoltából, az evangéliumnak világosságát az ő felsége Zapolya birodalmában mindenütt felgerjesztette és kívánja, hogy a hamis tudomány és tévelygések az anyaszentegyházban kiirtassanak: egyenlő akarattal végeztetett, hogy afféle egyházi rendben lévő személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzésekhöz ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak: az ő felsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak.”

A tervezett újabb három kötet megjelenése még várat magára. A IV. kötetet, amely Csáky Imre bíboros-püspök életét és korát öleli fel a kiegészítésig, dr. vitéz Málnási Ödön tanár írja meg, a Káptalan levéltárában a Bunyitay gyűjtésből eredő okmányok alapján. XI. Piusz pápa 1933-ban ezért a munkáért a legmagasabb pápai elismerésben részesítette Málnásit.

Ennek a kötetnek bevezetőjében-ajánlásában néhai dr. Lindenberger János apostoli kormányzó – a magyarországi részeken – azt írja: „Ha módomban lesz a még tervezett két kötet megírására megbízatást adni és Bunyitay munkatervét az utolsó váradi püspök haláláig terjedő feldolgozás kiadásával megvalósítani, akkor a kései nemzedékek is hat kötetben együtt láthatják püspökségünk dicső, megpróbáltatásokban gazdag múltját és jövőjébe vetett hitük is megerősödhetik.”

1884-ben Bunyitayt a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Nagy odaadással dolgozik. Ám Lipovniczky püspök és Ipolyi püspök halála után ideje szétforgácsolódik. Nem marad ideje a gyűjtés-kutatás munkájára. Schlauch bíboros is befogja, hogy művei megírásában segítségére legyen. Ő rendezi sajtó alá a bíboros műveit. Közben kisebb munkákat ír, így a római Szent Lélek társulat 1446–1523 közötti történetét. Majd a Szilágyságot látogatja végig barátjának, Bölöni Sándornak kérésére, s írja meg Szilágy vármegye középkori műemlékei című munkáját. Ekkor veti papírra a

Bihar megye románjainak uniójáról szóló művét, majd Nagyvárad török foglalkáskori állapotát mutatja be.

Megbecsülése jeleként Schlauch bíboros 1893-ban közbenjár I. Ferenc József királynál, hogy Bunyitayt nevezze ki váradi kanonokká. Kanonok korában is folytatja történetírói tevékenységét. 1902-ben jelenteti meg újabb munkáját: Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából.

1911-ben pápai prelátusi címet kap, 1915-ben pedig címzetes püspök lesz.

Nagy figyelmet szentel a fiatal nemzedék nevelésének, 1907-ben 60 ezer koronaösztöndíj alapítványt tesz a Bunyitay-rokon családok jól tanuló gyermekei számára.

1912-ben pedig templomépítésre ajánl fel nagy összeget. Százezer koronával támogatja az egykori csolti apátság székhelyén, Újirázon a saját, magyaros tervei szerint felépített templomot, s teljes egészében felszereli azt minden szükségessel.

1915. január 5-én a Tiszántúl című lapban Bundala Mihály prelátus-kanonok a következő képpen méltatja Bunyitay Vince tevékenységét: *„Széchenyi Jenő olvasó kanonok halálával ily módon jogilag és tényleg megüresedett helyet, egy mindenki által, aki széles e hazában irodalommal foglalkozik, ismert s általunk és főpásztorunk s egyházmegyénk által tisztelt s nagyrabecsült férfit: Bunyitay Vince, pápai prelátus, éneklőkanonok nyerte el fokozatos előléptetés által. Akit habár a kor vasfoga már erősen kikezdte, akár a hegy ormán álló tölgyet; kikezdte délceg járású lábait, úgy hogy most közénk sem jöhetett, kikezdte a tudományos kutatásban s nagybecsű munkái megírásában kifáradt szemeit: egyen azonban nem tudott kifogni: a szívéen! s ő még ez utóbbi évben is ebből több százazres alapítványaihoz, melyeket Isten dicsőségére és a kisdetek nevelésére szentelt, újabbat csatolt. A templom és az óvoda mellé egy iskolát is alapított s építtetett. A jó Isten legyen érte földön és az örök életben jutalma!”*

Halála után néhány héttel ugyancsak a Tiszántúl (1915. június 3-i számában) számol be Bunyitay méltatásáról ekképpen: *„Először Grócz Béla nagyprépost dr. Bundala Mihály praelátus kanonokot iktatta be a*

Bunyitay Vince halála által megüresedett olvasókanonoki stallumra. Bunyitay Vincéről a következő beszédben emlékezett meg a nagyprépost: Főtisztelendő Káptalan! Folyó év március 26-án a halál diadal-maskodott Bunyitay Vince kartársunk erős szervezetén, melyet a hosszas betegség lassan-lassan megőrölt. Halála székesegyházunk olvasókanonoki székét hozta árvaságba és tette szükségessé rövid néhány hónap alatt ezt a harmadik beiktatási ténykedést, melyben az összes kanonoki székek kerülnek fokozatos betöltésre. Bunyitay Vince érdemei már az előző két installáció alkalmával annyira méltatva voltak, s azóta ezeket a főpásztori és királyi elismerés – sajnos, már csak a sírfelirat ékesítésére! – címzetes püspökséggel is jutalmazta, hogy most teljesen fölösleges volna azokat újból felsorolni. Emlékeket az ő nagybecsű irodalmi művei és egyéb monumentális alkotásai megfogják őrizni az utókor számára. Azért most, midőn Káptalanunk tőle, mint kedves tagjától végbucsut veszi, csak azon testvéri óhajunknak adunk kifejezést, hogy az Ur Jézus adja meg neki a másvilágon azt a békét, melyet az ő sajátos és erős egvénisége ezen a világon feltalálni nem tudott; derítse fel rá teljes mértékében azt az örök világosságot, melynek fényénél minden azon isteni, abszolút igazságban mutatkozik, melyben a nyugtalan emberi szellem minden kétséget és ellenmondást kizárólag feltétlenül és boldogan megnyugszik. Legyen áldás az ő emléken!”

* * *

Bunyitay Vince utolsó heteiről, napjairól és temetéséről dr. Némethy Gyula apát-kanonok, pápai prelátus Naplójából idézünk:

„1915. február 26, péntek: Jelentékenyen jobban van s többet jár a szobában mint addigéle. Azt mondta előttem s Bartha doktor előtt, hogy egész életében mértéket tartott ételben-italban. Egyetlen egyszer rugott be egész életében. Kispap létére a szervitáknál asszisztált Egerben, kik bikavérrel kínálták, ami földhözvágta.

Március 3. szerda: Megint elég gyengén van.

5. péntek: Elég gyengén van. A gazdasszonya azt mondja, hogy most nem sokat iszik. 11 fele felmentem Széchenyi püspökhöz. Kérdezte Bunyitayt, aggódott a felett, hogy nem akar gyónni.

11. csütörtök: 3/4 12-kor Bunyitaynál voltam, ki egész éjjel sétáltatta magát a gazdasszonnyal. Most az a baja, hogy a szomszédban dolgoznak és hagyják nappal aludni. A szomszédban a Széchenyi (Jenő) házát hozzák rendbe Kollányi részére.

12. péntek: Bunyitaynál vacsoráltam este 7-kor, de csak kettesben. Az öreg úr olyan apathikus volt, hogy délután a gazdasszony lefeketette s elhívatta Karácsonyit, ki egyszerre érkezett velem s könnyűszerrel rávette az öreget, hogy mint a többi kanonok, gyónják meg húsvétra. Abban állapotok meg, hogy a kapucinus páter holnap reggel fél nyolckor eljön. Én nem is láttam ma az öreget, hanem Dóra kisasszony s a gazdasszony kérésére Roskoványival együtt megettem a vacsorát. Lehet, hogy az utolsót az öregnél. Ma az öreg 200 koronát adott a gazdasszonynak, s megköszönte, hogy ápolta. Egyszóval beszélt a halálról is, ami rossz jel. Az asszú és a pipa sem izlik neki.

13. szombat: Reggel fél nyolckor egy kapucinus páter provideálta Bunyitayt (szentségekkel ellátta), ki azonban ebédhez felöltözött. Délután Széchenyi püspököt és Brémet felöltözve fogadta, s folyton ő beszélt, bár ez fárasztotta. Este 7 felé Bunyitayt látogattam meg, ki nagyon gyenge és ágyban feküdt, de azért pipázott fekvé előttem és megivott fél pohár asszút. A doktor csak napokat ad neki.

14. vasárnap: Bunyitay egy állapotban van. Szívműködése gyenge. Semmitsem eszik úgyszólván. De azért nem marad ágyban. Felöltözteti magát. Délután amikor ott jártam aludt az ebédlőben egy diványon felöltözve. Egy állapotban van. Este Lányi püspök (az én ösztökélésemre) hosszú szünet után meglátogatta. Vitt neki pipadohányt. Elég jónak találta állapotát.

15. hétfő: 11-kor meglátogattam Bunyitayt, kit a diványon pipázva találtam. Igen gyenge és néha félrebeszél. Egész testében reszket.

17. szerda: 11 után meglátogattam Bunyitayt. Ágyban feküdt. Nem eszik.

19. péntek: 12 előtt meglátogattam Bunyitayt. Feküdt apathikusan az ágyában. Nem egész ismert meg. Absolute nem eszik. Szájából rossz szag árad, mely belső feloszlásra enged következtetni. Éjjel nem alszik. Láz bántja. Misét akar mondani a templomban. Kérdezi összegyült-e már a nép? Egy szóval in ultimis (végét járja) szegény.

20. szombat: *Bunyitay egy nyomorult állapotban.*

21. vasárnap: *1/2 1-kor elmentem Bunyitayhoz. Aludt. Egy, rossz állapotban. Az éjjel mindenáron a püspökhöz akart menni, megköszönni a kitüntetést! Valóságos telepátia. Reggel Brém eljött az öreghez Széchenyi püspök üzenetével, hogy címzetes püspökké felterjesztette (az öreg hő vágya) és már Őfelsége előtt van. Bunyitay megörült. Dum spiro spiro. El lehet mondani azt is: vanitatum vanitas.*

23. kedd: *Az öreg Bunyitay egész éjjel ébren volt, kiabált, s a menyországba akart menni, de gazdasszonya nélkül. Mikor én ott voltam, aludt. Semmit sem eszik, de sok vizet iszik és aszút. A doktor szerint elsejéig is elhúzhatja.*

24. szerda: *Reggel Karácsonyi átment Bunyitayhoz és tudatta vele, hogy Ő felsége aláírta a püspökké kinevezését (Jancocich miniszter telegrafálta Széchenyi püspöknek). Bunyitay alig értette meg, amit Karácsonyi mondott, mert így szólt: mit törődöm én vele. Ezután áhi-tozott pedig, évek óta. (... Később) Bunyitay azt mondta gazdasszonyának a címzetes püspökségről: Sok pénzembe került, de legalább elmondhatni, hogy volt egy Bunyitay aki püspök volt. Aztán rendelkezett az ebédről, melyet a kitüntetés örömeire akar adni. Egyszóval mégis örömet okozott neki a kitüntetés és így a Kegyelmes úr (püspök) okosan cselekedett. Pro more suo. Ma már aszút se ivott. Egyebet víznél nem vett magához. Azt se kérte, de jól esett neki. Gazdasszonya kérdezte, ismeri-é? Azt mondta neki: maga az én dajkám.*

Március 26. péntek: *1'9 órakor csendesén meghalt végelgyengülésben, élete 78-ik esztendejében egyházmegyénk történetírója, Bunyitay Vince címzetes püspök, prelátus-kanonok. Gyepessel átmentem hozzá. Már fel volt öltöztetve, úgy feküdt hanyat ágyán. Karácsonyi ott volt. Még délután magához vette a kulcsokat. Átnézte az 1908-ban írt végrendeletet. Maga írta szegény. Hárman irták alá. Egész megfiheredett, megváltozott az arca. Isten nyugtassa szegényt! Requiescat in pace! Nekem nagy jóakaróm volt. 1893 óta jártam házához, voltam minden héten vacsoráló vendége. Délután és este irtam életrajzát a Tiszántúl részére.*

Március 29. hétfő: *1'9-kor szentelte be Bunyitay c. püspök tetemét*

a kanonoki ház udvarán Széchenyi püspök. Aztán a káptalani tisztek felemelték a fenyőfakoporsót, s elindult a menet a székesegyház felé. El ne felejtsem, a házi szentelés után Karácsonyi kanonok a Magyar Tud. Akadémia nevében elbúcsúztatta a halottat kedves, okos, közvetlen beszédben. Nem sokan voltak a beszentelésen. A székesegyházban Grócz Béla nagyprépost mondotta a gyászmisét. 10 pap misézett a mellékoltároknál, köztük én is. 20 koronát kapott egy-egy pap. A Libera után a kispapok emelték fel a koporsót és elindult a menet az olasz temetőbe. Széchenyi püspök nem templomi ruhába kísérte. Vidéki papot Szebenin és Gresinczkyn kívül nem láttam.”

* * *

Befejezésül pedig idézzek néhány kedves dolgot Bunyitay Vincéről Nagy Márton Régi nevek, régi regék című munkájából:

« Rajongója volt a szabad természetnek. Oh be sok kellemes kirándulásában voltam hű kísérője, mint váradi főszolgabíró. Vádásztunk, halásztunk. Étkezés idején aztán élveztük a jó öreg által a szabadban nyáron süített zsvány-pecsenyét, kacsát, csirkét, malacot.

Egyszer a rontai erdőben időzött papi társaságban Bunyitay bátyánk, (bizony bátyámnak szólította őt még Schlauch bíbornok ömagassága is). Meghallotta, hogy én a Püspök-fürdőben időzöm. Rögtön küldi értem a káptalani fogatot.

Éppen egy kedves női társaságban időztem. Nosza kapok az alkalmon, befogatom a fürdőbélő Kernáts bácsi két jó lovát, még két bérkocsit is kerítek s hölgytársasággal: szalontai Balogh Lászlónéval, két gyönyörű lányával: Icával, Irmussal, no meg unokahúggal, Csányi Margittal beülünk a kocsikba, még a fürdőbéli cigánybandát is magunkhoz szuszakolva, nagybögöstül, cimbalmostül beállítunk a tűz mellett sütkérező papi társaság kellő közepébe.

Cseppet sem haragudott meg a jó öreg. Sőt amikor meglátta a furcsa karavánt, harsányan felkacagott, amiként csak ő tudott, jóízűen. Csak az öreg főerdész urambátyám károsult meg még néhány jérével, kacsával!

Mindezekre Fetszer győri püspök az élő tanum, ki még akkoriban püspöki titkár volt. S bizony felvirradtunk mi ott, Isten szabad ege

alatt és csapnak olyan jó mulatságot, hogy beillett volna diákma-jálisnak is.

Felesendült a Fetser főúr szép magas tenorja, hogy „Ezt a kerek ardot járom én...”, s mikor a magas C-t is kivágta, a jó öreg érces hangja is belezengett a jó magyar népdalba.

Mint házigazda, jeitülmúlhatatlan volt. Minden héten felváltva megfordultak bizony ott a város előkelő hölgyei közül is mindig egy-néhányan, szülőik vagy férjeik társaságában.

S megindult a házigazda átal élénken, szellemmel, színes fordulatokkal vezetett kedélyes társalgás. De jaj volt annak, aki csak magyarul és nem egyszermind magyarul is ejtette ki a szót. Arra rögtön lemennydörgött a jó öreg.

Azért is haragudott, ha valaki vizet töltött a borba. Úgyis van 60 százalék víz az emberben, meg van víz a borban is. S mikor egyszer háziorvosa pár hétre eltiltá neki a borivást, el akarta csapni s nem tartotta be a tilalmat. – „Nem vette észre kedves öcsém, hogy a borivók mind hosszú életűek?” Itta is a jó öreg a legerősebb borokat; de olyan ember nincsen, aki őt csak kapatosnak is látta volna valaha.

Ha feleséges ember neje nélkül jelent meg nála vacsorán, alaposan kikapott. „Házas ember asszony nélkül csak félemler. Azért mondjuk az asszonyt feleségnek. Vagy talán örül, ha egyszer békén lehet az asszony nélkül? No lássa, ebben lehet valami!”

Egyszer valami csekélységben a házvezetőnője ellentmondott neki. Oda fordul dr. Némethy kanonokhoz az öreg úr: „Hallotta kedves öcsém? Szemtől-szembe meghazudtol. Ilyen minden asszony. Az Isten áldja meg azt a pápát, aki nekünk eltiltotta a nősülést. Most itt volna én nekem is egy vén boszorkány a nyakamon!”

Ez a házvezetőnő híres jó konyhával kedveskedett az öreg úrnak. De azért a mi kedves jó főpapunk akkor volt boldog, ha kúnn az erdőben, a maga főzte és sütötte ebéddel lakhatott jól s utána acél, kova és taplóval (nem ám a kényelmes gyufával!) rágyújthatott pipájára.

Belopotoczky tábori püspöknek volt egy Bécsből hozatott rendőrkytyája. A kegyelmes úr büszke volt rá. Egy alkalommal ez a

kutya hatalmasan megugatta Bunyitay prelátust. Elpanaszolja az esetet meghittjének, dr. Némethy kanonoknak s hozzá fűzi nagy méltatlankodással:

– „Micsoda rendőr-kutya az kedves öcsém, amelyik csavargónak néz egy pápai prelátust!” »

Pálos István

Pázmány Péter

Magyarország második apostola

A zűrzavaros 16. században induló katolikus visszahatás több mint száz éven át húzódó küzdelmeinek diadalra vivője Pázmány Péter, Magyarország második apostola, a magyar katolicizmus megmentője, a Szent Ignác-i ideál megtestesítője magyar földön.

Ősrégi magyar nemes családból született Váradon, 1570. október 4-én. Szülei, Miklós alispán és Massai Margit olasz származású magyar birtokos család leánya a kálvinista hitet követték, így a kis Péter is, aki a család egyetlen gyermekeként született, ebben a vallásban kapta a keresztséget. Édesanyja korai elhalálózását követően apja másodszer is megnősült. A második feleség abból a híres, katolikus Bihar megyei Toldi családból származott, amelyet Ilosvai, később Arany költeménye tett országosan ismertté.

Pázmány 13 éves korában a katolikus hitre tér. Életrajzírója szerint ez kettős hatásnak köszönhető. Egyrészt az édes-mostoha részéről, aki saját édes gyermekeként szerette és nevelte a gyermeket, másrészt Szántó István első magyar jezsuita buzgó nagyváradi működésének, akinél alapfokú tanulmányait végezte szülőföldjén. Ebben a Körös-parti városban szilárdul meg benne a magyarsághoz, a nemzeti nyelvhez és a nemes erkölcsökhöz való rendíthetetlen ragaszkodása.

Tizenöt éves lehetett, amikor elhagyta Nagyváradot, és soha többé nem tért vissza ide. Lélekben azonban sohasem szakadt el szülőföldjétől. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint azok az ajánló sorok, amelyeket már idősebb korában Az Szent Irásról és az Anyaszentegyházról szóló művéhez írt: *„Az böcsületes Bihar vármegyének sok áldomásokkal, gyarapodó csendes állapotnak hosszabbodását és lelki vigasztalásoknak terjeszkedését kívánok Istentől.*

Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszállita és egyházi

állapotra választja. Soha azóta Édes nevelő Hazám, feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam és kerestem abban módot, hogy velem-való dajkálkodásodat hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem, és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván élő nyelvem tanításával hozzád való kötelességemnek terjesztésébe, hogy teljességgel háladatlanul meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis írásomnak néked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezőmet és ha tehetségem megfelelhet kívánságomnak, azon leszek, hogy lelkednek szolgáljak és írással ösvényecskét irtogassak üdvösségedre...

... Szerencsétlenségem, vezessen, oktasson az Úr Édes Hazám, és bővelkedtessen minden áldomásival."

Kolozsváron, a híres jezsuita kollégiumban végzi gimnáziumi tanulmányait. Ez idő alatt érlelődik benne hivatástudata. Végül tizenhét évesen belép a rendbe. A szokásos két éves próbaidőre Krakába küldik, innen egészségi okok miatt Bécsbe kerül, ahol filozófiát tanul. Kitűnő képességeit látva előljárói Rómába küldik, a hittudományi ismeretek elsajátítására. A tudományos képzés, európai műveltség, látókörének kiszélesedése mellett igen fontos tényező egyéniségének alakulásában a Bellarminhoz kötődő ismeretsége, aki szentéletű és nagy tudású férfiú.

Pázmány huszonhét éves, amikor befejezi tanulmányait. Előljárói 1598-ban Grácba küldik, ahol a konviktus felügyelője és a gráci egyetem filozófia tanára lesz. 1601-ben rendje megbízásából Vágsellyére érkezik, hogy részt vegyen a katolikus megújulás küzdelmeiben. Bár csak két évet tartózkodik ez alkalommal Magyarországon, életének további alakulásában ez az időszak nagy jelentőségű. Megismerkedik Forgách Ferenc nyitrai püspökkel, aki felismeri az ifjú jezsuita kivételes adottságait, nagyra hivatottságát. Az ő ösztönzésére írja meg Pázmány a Felelet-et. Ez a munkája egy csapásra ismertté tette nevét. Ezután újra Grácban találjuk őt. Most teológiát tanít az egyetemen. A tananyagot saját jegyzetei alapján adja elő és ezek a jegyzetek óriási munkabírásról, szorgalomról, kitűnő felkészültségről tanúskodnak.

1607 – Pázmány életének fordulópontja. Otthagyja a tanári pályát és végleg Magyarországra költözik. Az esztergomi bíboros-érsek régi jó ismerős, Forgách Ferenc, a hajdani nyitrai püspök, nagy örömmel fogadja udvarába a kitűnő képzettségű, nagyrabecsült jezsuitát. Ezzel megkezdődik Pázmány Péter nagyszabású közéleti tevékenysége Magyarországon. Mint író, szónok, egyházi és politikai személyiség nagy sikereket ér el. Az elkövetkező évre sikerült kivívnia a protestáns rendek ellenszenvét, akik az országgyűlésen száműzetését követelik hitvitázó iratai miatt.

Forgách halála után a közvélemény Pázmányt tartja legalkalmasabbnak az érseki székre. 1616-ban elnyeri ezt a méltóságot. Ezzel megkezdődik Pázmány életének harmadik korszaka, amelyben már nem csak a szellem erejével, hanem mint nagybefolyású főúr hatalommal és jelentős anyagi eszközökkel munkálkodhat a magyar katolikus egyház felvirágoztatásán. Nagy gondot fordít a papnevelésre. Ennek érdekében alapítja a bécsi Pazmaneumot és más papnevelő intézeteket. Gondja van a nép egyszerű fiaira is. Mint mondja: *„Nincs más mód Magyarországon régi állapotába visszahelyezni a vallást, mint iskolák által, melyekben a hazának tudomány-szomjas ifjúsága a tudományokkal a vallást is elsajátítsa.”* Ezért konviktusokat, gimnáziumokat, apácaiskolákat létesít.

1619-ben úgy látszott, hogy ennek az áldásos tevékenységnek vége szakad. Bethlen Gábor felkelése elől a főpap Bécsbe menekül. Ekkor örökre száműzik, de a nikolsburgi békekötés után 1622-ben mégis hazatérhet. VIII. Orbán pápa 1629-ben bíborosi címet ajándékoz neki.

1635-ben megalapítja a nagyszombati egyetemet, amelyet Lósy és Lippay hercegrímás, valamint Mária Terézia tovább fejleszt, s amely ma is működik Budapesten. Az iskolaügyre senki sem áldozott többet Pázmány Péternél Magyarországon.

Életének vége felé Rómában látogat. Az utazás megviselte egészségét. Ezután ereje egyre hanyatlik. 1637-ben meghal Pozsonyban. Itt temették el a Szent Márton-székesegyházban.

Pázmány apostoli és kulturális tevékenységéről sokat írtak. A kon-

vertita Szerb Antal szerint a magyar katolicizmus *„minden veszé-
lyeztetett pontján ő állt őrt, megdöbbenő ubiquitással. Egyetemi
tanár volt, tankönyvíró, papnevelő és hitvitázó.... Mint főpap, meg-
szervezte az újjászülető magyar katolikus egyházat és egyetemével a
magyar katolikus kultúrát. Mint főurak gyóntatója állítólag
harmincezer embert térített meg. Állandó megfeszített politikai és
diplomáciai tevékenység közben ráért lefordítani Kempis Tamás
Krisztus követését, ideje volt nagyszerű barokk díszítésű prédikációk
elmondására, és volt belső érkezése, hogy megírja Imádságos
Könyvét, melynek csendes, meghitt áhítatossága mindmáig megindító
és eleven maradt.”*

Schütz Antal A nemzetnevelő Pázmány című írásában azt vallja, hogy egy emberöltőn át a magyar történelem száalai az ő kezében futnak össze: *„Nádor és király, kamara és országgyűlés, török és erdélyi fejedelmek, magyar püspökök és római bíborosok, egyházmegyei papság és exempt szerzetesek, papi succrescencia és népgondozás, béketárgyalások és hadmozgolódás, végvárak és szemináriumok, főurak lelki ügyei, jobbágyok meg polgárok ügyes-bajos dolgai, kálomista prédikátorok serénykedései és katolikus hívek lelki elhagyatottsága: mindezt átfogja a gondja és gondoskodása, le egészen utolsó cselédjéig és háztartásának legkisebb tételéig és – ez a nagyság csalhatatlan jegye – mindezt győzi. Teljesítményeinek arányain megtánorodik a krónikás, beleszédül a szemlélő. De ő rendíthetetlen magátólértetődéssel tud mindenkinek mindene lenni...”*

Munkái, oktatásai, prédikációi tanúskodnak arról, mennyire az oltár áldozatából, a papi hivatástudatból, az egyházi év liturgiájából, a Bibliából, a napi zsolozsmából és az elmélkedésből élt. Ezek voltak buzgóságának energiaforrásai és főleg az évi lelkigyakorlatok.

Hivatását szolgálatnak tekinti. Tudja, hogy jó szolga csak az lehet, aki szívében azonosult Isten kiválasztó akaratával. Ezért vezérelvként vallja: *„A keresztyén tanító ne ajkán nőtt, hanem szívében gyökerezett szókat mondjon.”* Egyházmegyéje papságától azt kéri, aminek hasznosságáról saját gyakorlatából nyert tapasztalatot. Az 1629-es egyházmegyei zsinaton így szól papjaihoz:

„Szeretett atyámfiái, gyermekeim!

Ha van valami, amit én igen nagyon elvárok tőletek, úgy az nem más, mint hogy annak a hivatásnak az eszményét, amelyre az isteni Főlség meghívott és kiválasztott benneteket, soha szem elől ne tévesszétek. Mert szíveteket a jámbor életre és a szorgos lelkipásztori munkára semmi hatásosabban nem ösztökélheti, mint ha figyelmetek folyton hivatástokra és a vele járó köteleességekre irányul...”

Testamentumában van egy mélyértelmű hagyatéka. Pásztor-gyűrűjének legnagyobb és legékeesebb gyémántját a szentségtartó lunulájába szánta. Mintha kifejezésre akarná juttatni ezt a gondolatot: ahogy életemben Jézussal együtt virrasztottam híveim lelke felett, úgy holtom után is a közöttünk élő Jézus szeretetével együtt akarok gondolni hátrahagyott nyájamra.

Szilágyi Aladár

„A magyarokért magyarul írtam” A prózateremtő Pázmány Péter öröksége

Miként néhány évezreddel korábban Balassi Bálint a versírásnak, a 430 esztendeje született Pázmány Péter a magyar prózaszerzésnek lett szinte előzmények nélküli, teljes nyelvi vértességgel fellépő bajnoka.

Református nemesi család sarjaként látta meg a napvilágot Váradon. Nevelőanyjának, meg a városban 1592-ben Báthori István támogatásával megtelepedett jezsuitáknak a hatására egy év múltán katolizált, és a Jézus Társaság kolozsvári gimnáziumának növendéke lett. Tizenhat évig tanult, illetve tanított külhoni egyetemeken filozófiát és teológiát. Hazatérte után első vitairata, a Magyar Istvánnak Az országokban való sok romlás okairól című könyvére írt Felelet nyitotta meg azt az életművet, amely húsz magyar nyelvű könyvből és néhány latinul fogalmazott, kéziratban maradt munkából állt.

A több ezer oldalnyi terjedelmű hitvitázó, értekező, igehirdető jellegű prózai teljesítmény egyrészt pótolni hivatott azt a hatalmas lemaradást, mely az előző, 16. században keletkezett a magyar nyelvű római katolikus egyházi irodalomban a protestáns szerzők műveinek özönéhez képest. (Az utóbbiaknak 244, a katolikus auctoroknak mindössze 31 könyvéről tudunk.) Pázmány, a rekatolizáció, az ellenreformáció bajnoka sok tekintetben felülmúlta lutheránus, illetve református vitapartnereit.

Politikai röpiratok szerzőjeként, a belharcok, az állandó török fenyegetés, az osztrák ellenérdekek, a katolikus és a protestáns Európa országai között évtizedekig tartó háborúskodás hatásai között örökdő, három részre szakadt ország sorsáért aggódó államférfiként is jelentőset alkotott. Ténykedésének fontos vonulata volt Habsburg-párti főpapként és államférfiként folytatott levelezése Erdély fejedelmeivel, Bethlen Gáborral, illetve I. Rákóczi Györggyel.

Pázmány, bár 13 évesen elszakadt szülőföldjétől, és soha nem tért oda vissza, életműve alapszövegétül azt a nyelvi kincset választotta,

amelyet Váradon kapott örökölt. Szűkebb pátriájához való ragaszkodását mi sem jelzi ékebben, mint főművének, a katedrális méretű Kalauznak a megjelenését beharangozó Ajánlólevél, melyet Bihar vármegyéhez intézett: *„Negyven esztendeje léssen, mikor az Úristen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kiszólitott, s egyházi állapotba választta. Soha azóta, édes nevelő hazám, feledékenységben nem volt előttem emlékezeted; sőt kívántam és ke-restem abban módot, hogy velem való dajkátkodásodat hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem, és benned lakozó atyámfi-ainak csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván élő nyelvem tanításával hozzád való kötelességem terjesztésében, hogy teljességgel háládatlanul meg ne haljak, vénségemben ennek a kis írásomnak néked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezőmet.”*

S hogy mennyire fontosnak tartotta az anyanyelvi írásbeliséget, azt az a tény jelzi, hogy a magyar nyelven írt Kalauzára latinul rep-likázó wittenbergi tanárnak, Fridrich Balduinnak magyarul válaszolt: *„Jóllehet deákul is tudok, de mivel a Kalauzt magyarokért magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akartam írni, nemzetségemnek (értsd: nemzetemnek – Sz. A.) lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne írjak a deák könyvekre.”*

Voltaképpen Pázmány Péter írásművészetében több nyelvi réteget különböztethetünk meg, a kitűzött cél függvényében. Amikor hitépítő jellegű szöveget írt, a népnyelvhez közel álló szavakat, kifejezéseket, szólásmondásokat használt, hogy minél közérthetőbbé tegye az üzenetet. Teológiai munkái egy szűkebb réteg számára íródtak ugyan, de az egyházatyák alapvető munkáin, a skolasztikusokon nevelkedett, az antik szerzőket is alaposan ismerő szerző kristálytisza logikával építette fel érveit és ellenérveit, s megannyi maga teremtette fogalom-mal gazdagította az értekező próza szókincsét. Lírai elemeket sem nélkülöző levelezése belső énjébe, gazdag lelkivilágába is betekintést enged. Röpiratait, vitairatait viszont – a kordivatnak megfelelően, sőt

azt túlszárnyalva – nem nélkülözik a maró gúnyt, a vitriolos minősítéseket, és mindebben ismét népnyelvi fordulatokhoz folyamodik. Valódi stílusbravúrral belebújik képzeletbeli vagy valódi vitapartnerre bőrébe, „beszélteti” őt, a másik fél protestáns érveinek fokozatosan lanyhuló felsorakoztatásával szembehelyezi a maga vagy egy képzeletbeli katolikus hitbajnok felpörgő ellenérveit, és ilyen, némileg dramatizált vita folyamán meghátrálásra, avagy elveinek feladására „kényszeríti” a másikat.

Hitvitázó írásait egyik huszadik századi méltatója, Bitskey István szerint *„erős logika, tömörség, a bonyolult jelenségek áttekinthetővé, az elvont fogalmak szemléletessé tétele, a különféle hangnemek alkalmazása jellemzi a pátosztól az iróniáig, a nyerseségtől a líraiságig”*.

Kosztolányi szerint Pázmány *„tollán forró tinta csordogál, kalamárisában pedig tűz van, égi szikra, de a poklok kénköves lángja is”*. Elődeihez – és kortársaihoz, felekezeti hovatartozástól függetlenül – képest prózájában nincs jelen az a görcsösség, az anyanyelvű önkifejezésnek az a nehézkes volta, a latin kifejezéseknek az a túl gyakori használata, amely őket jellemezte. Példátlan nyelvi leleménnyel, könnyedséggel ír, a fentebb már említett teljes fogalmi vértességgel lépve a hitviták porondjára. Legjobb stílusremeklése az Őt szép levél. Nem elvont hittételeket fejteget bennük, hanem eleven képet rajzol egy tudatlannak beállított protestáns prédikátorról, írása így fordulatossá stílusparódiává nemesül. Értekező prózája a magyar elbeszélő próza előzményének is tekinthető.

Dr. Fleisz János

Bunyitay Vince, a történetíró

A magyar történetírás fejlődése során számos jelentős eredményt ért el, a 19. században pedig különösen.

Bunyitay Vincét a historiográfiai irodalom a kiegyezés után tevékenykedő egyházi – pontosabban katolikus – történetírók első generációjához sorolja az ugyancsak Nagyváradhoz is kötődő Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Fraknói Vilmos társaságában. Ha az akkori általános körülményeket vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy Magyarországon éppen a dualizmus időszakában (1867–1918) bontakozott ki a tudományos történetírás. A Magyar Történelmi Társulat már 1867-ben megalakult és rövidesen megjelentette folyóiratát, a Századokat. Ebben az időszakban ment végbe a levéltárak megnyitása, amely a forráskutatást rendkívüli módon elősegítette. Az időszakra jellemző általában a történetírás forrásközlő jellege, s ez a forrásközlés mára már felbecsülhetetlen értékévé vált, még akkor is, ha ezáltal gyakran kevés az írásokban az önálló tudósi alkotás. A periódusra jellemző még a történetírók számának megnövekedése, az új módszerek elsajátítása és jobb tudományos háttér kialakítása (egyetemek, könyvtárak, levéltárak, ösztöndíjak stb.). Különösen jellemző az egyházi levéltárak kincseinek a kiaknázása.

Bunyitay Vince történetírói munkásságával elévülhetetlen emléket hagyott hátra. Tudományos fejlődése eleinte lassú, később azonban annál gyorsabb ritmusra vált. Kutatói munkáját tulajdonképpen csak 35 éves korában kezdte szentjobbi plébánossága idején (1863–1875). Később Bélyenyéren volt plébános (1875–1881). Itt sok nehézség közepette gyűjti adatait az időközben már elkezdett nagy művéhez, nehezen jut hozzá a szükséges könyvekhez, a levéltári anyagról nem is beszélve.

Történetírói tevékenységének első eredményeit elég későn közli. Az első, érettebb szakmai szintről árulkodó műve csak 1879-ben jelenik meg Budapesten Szent László király sírjának káptalana

Váradon címmel. Ezzel lezárultnak tekinthető a kutatásra való felkészülésének hosszú időszaka, s ezzel egyidőben elkezdődik történeti munkásságának leggazdagabb és legfontosabb időszaka, amely 1879-től 1892-ig tartott.

Az áttörésre 1881-től került sor, amikor Lipovniczky István nagyváradi püspök felfigyelt rá, s kinevezte a váradi püspökség könyvtárosának. Most már megnyílt az út számára a fővárosi könyvtárak és levéltárak felé, de Fraknói Vilmos neves akadémikus Rómába is magával viszi kutatni. Az akkoriban közölt művek tematikája egyháztörténeti jellegű és főleg a váradi, illetve bihari területhez kötődik. Jellemzői a változatosság mellett a korszaknak megfelelő tudományos, szakmai színvonal.

1880-ban Várad ősi székesegyházáról közöl adatokat. Akkoriban írja, illetve fejezi be legfontosabb művét: A váradi püspökség történetét, amelynek első három kötete 1883-ban, valamint 1884-ben jelent meg. Ez a mű jelenti egész életműve csúcspontját, és a témában alapműnek bizonyult. Több évtizedre befolyásolta az érintett terület további feltárását, s máig megmaradt az egyháztörténet egyik főművének.

Bunyitay Vince hat kötetre tervezte munkáját, azonban halála megakadályozta ennek beteljesítésében. A megírt három kötetben túl lép az egyszerű forrásközlésen, és összekötő szövegei tudományos jártasságról tanúskodnak. A mű elkészítésének nehézségeit mutatják, hogy az évszázadok során elpusztult, illetve elkallódott anyag miatt, a helyi levéltári források mellett szükség volt a budapesti levéltárak és könyvtárak, más egyházi levéltárak anyagainak az áttekintésére is. Felhasználta a vatikáni levéltár forrásait is. Mindezek által sikerült eredeti összeállítást létrehoznia, amelynek egyik fő erőssége adatainak hitelessége. Emiatt is volt a hatása rendkívüli az általános és a magyar egyháztörténetre. Munkájának értékét a gondos tartalom és nyelvezet, a szakszerű jegyzetek és a hasznos mutatók emelik.

Ez a kiemelkedő műve a történetírók első vonalába emelte, és ennek elismeréseként 1884-től a Magyar Tudományos Akadémia is felvette levelező tagjai közé. Akadémiai székfoglalóját 1885-ben

Nagyvárad megalapításáról tartotta. Később tagja lett a Szent István Társulat történelmi és irodalmi bizottmányának és a műemlékek országos bizottságának.

Sajnos az általa előkészített mű IV. kötete csak 1935-ben jelenhetett meg, Málnási Ödön tanár kiegészítéseivel és jegyzeteivel. Ezt a részt a szakma – az első három kötet színvonalához képest – alacsonyabbra értékeli. A tervezett monumentális mű V. és VI. kötetének anyaga ma is várja hozzáértő kutatóját, aki képes felnőni Bunyitay szakmai szintjének magaslatára.

Ez volt az az időszak, amikor az egyháztörténetből egy újabb műfaj, a helytörténetírás fejlődik ki, szoros kapcsolatban a levéltárak megnyitásával.

Az 1880-as évek még számos kimagasló Bunyitay mű megjelenését hozzák. Így foglalkozott a mai Nagyvárad megalapításával és a váradi káptalan legrégebbi Statútumaival, utóbbi következtetéseinek többsége ma is érvényes

Az 1890-es években írásaiban főleg Váráddal foglalkozik. Így közöl Nagyvárad természetrajzáról, a magyar királyok váradi látogatásairól, valamint Várad 1692-es felszabadításáról. A vallási témák keretében tanulmányt közöl Bihar vármegye oláhjai és a vallásunió címmel, szerkeszti Schlauch Lőrinc bíboros beszédeinek kiadását, és forrásközlést vállal az egyháztörténelmi emlékekről az 1902-ben megjelent kötetben.

A 20. század elején folytatja kutatási tevékenységét, de kevesebbet közöl. Ebben az időszakban a folyóiratokban megjelent tanulmányai mellett a legjelentősebb az 1907-ben írt Nagyvárad várának története című írása. Haláláig – 1915-ig – a váradi katolikus püspökség történetének további kötetein dolgozott. Munkásságának elismeréseként kapja meg röviddel halála előtt a címzetes püspökké való kinevezést.

Bunyitay Vince egyike volt a korszak legnagyobb egyháztörténészeinek. Műveivel, hosszú ideig befolyásolta a témában történő további kutatásokat, és összességében formálta a történetfelfogást. Kitűnő érzékkel nyúlt az egyháztörténet összes fontosabb

kérdéséhez, kiterjesztve más témakörökre is. Élete lelkesítő példa lehet a vidéki kutatók számára, bizonyítva, hogy kitartó munkával ott is lehet eredményeket felmutatni. Bunyitay kiemelkedő munkássága és a történettudomány fejlesztése érdekében kifejtett tevékenysége miatt megérdemli az utókor elismerését. Főművének bevezetőjében bizakodóan írja: „*Vajha sikerülne e munkának valósítani az ő magas szándékait: élesztani a kegyeletet egyházunk múltjának szent emlékei iránt, buzdítani az elődök erényeinek követésére és ama nemzeti hagyományok ápolására, melyek hazai papságunk legdrágább örökségét képezik.*”

Ma is hasonló reménnyel fejezhetjük be a nagy történetíró emlékét felelevenítő írásunkat.

Könyvészet:

Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 1995.

Századok

Bunyitay Vince fontosabb művei:

- *Szent László király sírjának káptalana Váradon*. Budapest, 1879.
- *Ismeretlen apátságok*. Esztergom, 1880.
- *Az Egyedi apátság története*. Nagyvárad, 1880.
- *A váradi ősi székesegyház*. Nagyvárad, 1880.
- *A váradi püspökség története*. III. kötet. Nagyvárad, 1883–1884.
- *A mai Nagyvárad megalapítása*. Budapest, 1885.
- *A váradi káptalan legrégebbi Statútumai*. Nagyvárad, 1886.
- *Szilágy megye középkori műemlékei*. Budapest, 1887.
- *Nagyvárad természetrajza*. Budapest.
- *Magyar királyok Váradon*. Nagyvárad, 1890.
- *Schlauch Lőrinc beszédei*. Budapest, 1890–1898.
- *Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Ince pápa*. Róma, 1892.
- *Bihar vármegye oláhjai és a vallásunió*. Budapest, 1892.
- *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Rapaics, Karácsonyi. I. kötet, 1520–1529. Budapest, 1902.
- *Nagyvárad városának története*. Nagyvárad, 1907.
- *A váradi püspökség története*. IV. kötet. Dr. Málnási Ödön kiegészítéseivel és jegyzeteivel. 1935.

Dr. Hegedűs József

Az Esztergomi Primási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye

Az Ipolyi-gyűjtemény Besztercebányáról Nagyváradra történt szállításáról így számolt be Czobor Béla 1886. július 7-én Simor János hercegprímásnak:

„Akinek alkalma van látni műtárgyaink nagy mennyiségét, az fogalommal bírhat a fáradságról, melynek áldozatába került a hurcolkodás és elhelyezés nagy munkája! Bars-Szent-Keresztről és Besztercebányáról hatszázharmincnyolc colliban¹, mely tizenkét vasuti vagon telt be, jöttek le Váradra a tárgyak. Pedig a püspök úr mindkét rezidentiájában az összes, tulajdonát képezett vendégszobai berendezést utódjára hagyta. Mintegy ötheti munkába került a 14.000 kötetből álló magánkönyvtár; 40 db gobelin, 60–70 db perzsaszőnyeg, 4–500 db kép és festmény és a külön muzeumot képező zománc-, ötvösmű- s egyéb egyházi szerelvényekhez tartozó tárgyak becsomagolása.”²

E leírás alapján fogalmat alkothatunk, hogy milyen munkát jelenthetett a hiányosan is jelentős Ipolyi-gyűjtemény Budapestre, majd Esztergomba szállítása. Hiszen, mint tudjuk, Ipolyi gyűjteménye felől úgy rendelkezett, hogy azt a felállítandó Magyar Keresztény Múzeumhoz csatolják. E rendelkezés értelmében került a gyűjtemény (pontosabban annak nagyobbik része) 1920-ban az esztergomi Keresztény Múzeumba.

A műtárgyakkal együtt nem jelentéktelen mennyiségű levéltári anyag is jutott Esztergomba, amelyet a múzeum a Primási Levéltárba helyezett el. Az iratok eredetileg abban a szépművű tölgyfaladában voltak, amely ma is látható a Keresztény Múzeumban, s amely a hagyomány szerint Ipolyi édesanyjának kelengyeladája volt. Az iratok között talált feliratos borítólapok arra mutatnak, hogy eredetileg az iratok – legalább is részben – rendezve voltak, mikor azonban a

láda a levéltárba jutott a kötegek nagyobb része már felbomlott, tartalmuk összekeveredett. Bár a Kultuszminisztérium a gyűjtemény felállítására és rendezésére 1926. július 12-én 25 millió korona rendkívüli segílyt adott a Keresztény Múzeumnak³, e munkák nem érintették a levéltári anyagot.

A rendezést az 1970-es években dr. Prokopp Gyula levéltáros végezte el nagyon körültekintően. Ennek során az iratokat – eredetüknek megfelelően – három csoportra osztotta, úgymint az *Ipolyi Arnold személyével kapcsolatos iratokra, az Ipolyira szállott családi levéltárra, végül Ipolyi iratgyűjteményére*. A további rendezés során a kb. öt irattári folyóméter terjedelmű iratanyagot 39 dobozban helyezték el, kivéve a nagyméretű darabokat (armálisok, temetési címerek stb.), amelyek külön tokba kerültek. További kivételt képez az a 124 középkori oklevél, amelyeket mind a családi levéltárból, mind az iratgyűjteményből kiemeltek és egyenként borítékba téve a Prímási Levéltár törzsanyagából kialakított *Mohács előtti gyűjteményben* helyezték el. A középkori anyag különleges darabja két nyomtatott búcsúcédula, amelyek közül a régebbi 1492-ben kelt és Hays Miklós és felesége részére lett kiállítva, míg az 1505 körüli időkből származik és kitöltetlen állapotban maradt meg.

Az Ipolyi személyével kapcsolatos iratanyagban találhatóak

a. a személyi és családi okmányok és egyéb iratok, az egyházi pálya okmányai, a különböző társulatokban viselt tisztségek iratai, számlák, elismervények stb.;

b. missilisek. A több mint 6000 levelet 2 csoportba osztották, úgy mint:

– az Ipolyihoz írt levelekre;

– és Ipolyi levélfogalmazványaira, valamint saját levelei, melyek hozzá visszakerültek. (A teljesség kedvéért megemlíjtük, hogy Ipolyi levelezésének egy kisebb részét az Országos Széchényi Könyvtár, illetőleg a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára őrzi. Az OSZK-ban 451 Ipolyihoz írt levél és 863 Ipolyi által írt levél,

az MTA kéziratárában 178 Ipolyi által írt levél van.) Ide osztották be azt a 32 darab, Ipolyi részére írt emléklapot, amelyek egy könyvalakú dobozban, ún. *Albumban* gyűjtötték össze;

- c. iskolai jegyzetek;
- d. Ipolyi különböző műveihez készült fogalmazványok;
- e. kivágott részletek a korabeli sajtóból.

A már említett *Albumban* a kor számos híres személyiségének rövid üdvözlő sorai találhatóak, mint pl. gr. Pálffy Lipót döblingi tartózkodásakor lerajzolva Széchényit, rajzát megküldte Zohorra Ipolyinak. De itt található aradi Lippert József, Simor hercegprímás udvari építészének több rajza is, aki szemmel láthatóan jó barátságban volt Ipolyival. 1860. szeptember 9-én e rajz tanúsága szerint meglátogatta, és így dedikálta a lap bal szélén: felvette Lippert barátjának, Stummer Arnold Plébánosnak. De Ipolyi kézírása szerint nála készítette a győri székesegyház Hédervári-kápolnájának első oltártervét, ahol a Nagyváradról elszármazott Szent László-hermát őrzik. Lipperttől érdekes rajz az a kis karikatúra, amelyet Lippert Ipolyi Törökszentmiklóásra érkezésekor rajzolt. A Lippert-rajzon ábrázolt kis leromlott lakot azonban sokan felkeresték, így a kassai dóm festője, Franz Fredrik Wretlund Stockholmból 1862-ben, amikor is ezt a kis emlékrajzot készítette.

Ipolyi Arnold családi levéltára

Az apai ágról csak kevés iratot őriz a levéltár, de annál nagyobb az anyai ágtól származó forrás. Mivel házasságok révén számos családdal rokonságba kerültek, több ősi nemesi családra vonatkozóan találhatunk itt adatokat. Így például a Szmrecsányi, Palásthy és Ághy családon át Rimay Jánosig terjed az iratanyag, a Domaniki, Horváthy és Dalmady családokkal kapcsolatban pedig Mohács előtti oklevelek is vannak.

Kiemelten helyezték el itt a Balassi Bálint utáni magyar késő

reneszánsz legjelentősebb íróegyéniségével, Rimay Jánossal kapcsolatos iratokat, Ipolyinak ezekkel kapcsolatos feljegyzéseivel és iratmásolataival együtt, amelyeket már maga Ipoly is publikálni szándékozott és Szilágyi Sándor adott ki Ipolyi halála után (Rimay János államiratai és levelezése. Bp., 1877.).

Ipolyi Arnold iratgyűjteménye

Az iratgyűjtemény a következő módon tagolódik:

a. Egyes családokra vonatkozó iratok, illetőleg adatok. Itt 43 család leszármazási táblája és különböző genealógiai iratai lelhetőek fel a 16–18. századból.

b. Az országos történetre vonatkozó iratok az 1544–1790-es évek-ből.

c. Debrecen, Pozsony és Selmecbánya városokra, továbbá 23 vármegye különböző településeire vonatkozó helytörténeti érdekű iratok a 16–18. századból.

d. Missilisek a 16–18. századból.

e. Néprajzi emlékek, amelyek között található egyik ritka nyelvemlékünk, az 1488-ból származó ún. bagonyai ráolvasás, ez három rövid magyar nyelvű szöveget tartalmaz. Az első egy veres pejlo fekélyének megtisztulására, a második egy ló sántaságának gyógyulására, a harmadik egy János nevű ember szemölcsének elmulasztására szolgáló kuruzsló szöveg. E szöveg bár nem ismeretlen a nyelvészek előtt, az 1976-ban megjelent Magyar nyelvemlékek című egyetemi tankönyv szerint jelenlegi lelőhelye ismeretlen, s ezt az információt átveszi az 1999-ben megjelent Magyar Kódex 2. kötete (123. o.) is, holott ezt először 1872-ben Ipolyi közölte (Századok) és ma is az ő gyűjteményében található. De itt található a Szotyori Nagy család levéltárából Egy kincskereső varázsszavai című dokumentum is.

f. Oklevélmásolatok és regeszták. Oklevél- és könyvjegyzékek.

g. Formuláskönyvek a 17–18. századból.

h. Vegyes iratok.

Az a.–h. alatt felsoroltak a 34–39. dobozokban vannak.

Ezen állaghoz 92 db. halotti címer tartozik, valamint számos nemesítő oklevél, amelyek közül 10 eredetiben és 18 másolatban található meg. Érdekes, hogy a nemesítő oklevelek a „PL nemesi...” című kötetben csak mint kallódóak, tehát ismeretlenek szerepelnek. Így most megemlítjük Önöknek e gyönyörű címeres levelek közül a legszebbeket:

2. Gálszécsi András részére (1598),
3. Paller Jeremos részére (1603),
4. Horváth György (alias literatus) és felesége: Korompai Anna, fiuk: József és rokonaik: Óváry András és Soós Zsófia részére (1622),
5. Velles Balázs és felesége, Szabó Ilona részére (1623),
7. Tarkó István és testvérci: András, Mihály és Miklós részére (1647),
8. Slovani Lajos és testvérei: Vencel, János és Dániel részére (1656),
9. Pierstil Mátyás részére (1741).

A felsorolt példákból láthattuk, hogy Ipolyi Arnoldnak nem csupán művészeti gyűjteménye, hanem irathagyatéka is jelentős értéket képvisel, amely a történelem, néprajz, nyelvészet, művészettörténet, genealógia és több más tudományág kutatói számára is kiváló forrásbázist kínál.

Jegyzetek:

- 1 colis (fr) csomag
- 2 Simor Mlt 24/1886
- 3 PLE Cat. H. 2104/1926

Cséfalvy Pál

Ipolyi Arnold, a műgyűjtő

Szinte hihetetlen, milyen gazdag volt Magyarország műkincsekben még a 19. század közepe táján. Még a harmadik gyűjtő generációnak is mennyire sok jutott. Igaz, hogy az első „nagyok”: Brückenthal, Teleki és Ráday műgyűjteményei, tékái inkább „Kunst und Wunderkammer” jellegűek voltak: Jankovich, Kazinczy és Széchényi Ferenc is inkább a könyvekre tette a hangsúlyt. Az Esterházy és Pálffy család már a képekre (elsősorban a nagynevű külföldiekre) specializálta magát. Közéjük sorolhatjuk Pyrker egri érseket is. A középkori egyházi táblaképfestészet nem nagyon érdekelte őket. Túl primitívnek tartották.

A „fiatalabbak”-nál, elsősorban Ipolyinál, de egy kissé Simornál is előtérbe került a grand-seigneur-i galéria-birtoklás mellett a nemzeti múlt emlékeinek tudatos, féltő gyűjtögetése. Ipolyi szavaival: *„nehogy végleg elveszzenek s az által üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen s kétesebb a jövő!”* Mindkettőnél érvényesül gyűjteményük gyarapításánál a pedagógiai elv is: a múlt lélekkel teli művészetéből merítsenek vallásos ihletet a kortárs művészek. Iskolának is szánták gyűjteményüket. Milyen boldogan invitálja a győri püspök, Simor, az egyszerű zohori plébánost, Ipolyit, nézze meg püspöki palotájának újonnan restaurált Dóczy-kápolnáját, melylyel papjainak akar mintát szolgáltatni! Milyen kitartással gyűjti Ipolyi régi pecsétek és okleveleken keresztül a hímzett lepedővégeken át a templompadlásokon kallódó egyházi felszereléseket, szobrokat és képeket! Mindent, ami csak morzsája a magyar kultúrtörténetnek.

Tudjuk, Ipolyi Arnold nem műgyűjtőnek indult. Magyar mythológiájához gyűjtött adatokat elsősorban. Nincs rá konkrét adatunk, de biztosak lehetünk, hogy első „műtárgyai” épp a népművészet emlékei lehettek: népi és úrihímzések, bakacsinok életfát rágszáló vadakkal, kerámiák néphiedelmi ábrázolásokkal. Talán szabad megkockáztat-

nunk azt a feltevést, hogy ő volt az első, hazai népi emlékeket szisztematikusan gyűjtő „néprajzos”. Gyűjtő pályájának állomásai tele vannak titkokkal. Először a magyarok ősvallása felé fordult, mert mint bécsi pazmanita érzi és tapasztalja, hogy a Bach-korszak abszolutizmusa lelkileg is degradálni akarja a nemzetet. „*Ha a zivatar elviharzott, a férfikarok új erővel fognak munkához*” – írja első könyve első mondatával. Csengeryék lesújtó kritikája – mert nagy tehetség – nem összetöri, hanem ugyanazon cél érdekében más vágányra állítja. A múlt tárgyi emlékeihez fordul. Hazai földön, magyarul akarja megteremteni az archeológia tudományát. A nyelv- és szájhagyományi emlékek helyett a tárgyi emlékek: kövek, képek, szobrok, sírok, címerek, pecsétek bizonyító erejét akarja harcba szólítani. E területen hazánkban ekkor mindenki csak autodidakta lehetett. Felhajtja az akkor legkorszerűbb szakkönyveket: Viollet-le Duc Dictionnaire raisonné-ját, a kölni Boisserée-testvérek műveit, Caumont Cours d’antiquités monumentales-ét és a híres Abécédaire-t, megtanulja Kugler Handbuch der Kunstgeschichte-jét. Amellett, hogy lelkiismeretes plébános, éjt nappallá téve tanul. Mitológiai kutatásaival párhuzamosan publikál a Családi Lapok-ban: 1852-ben írja a Vázlatok a hazai egyház-archaeológiai műemlékekről. Szent László magyar egyháza a szent-ferenczieknél Pozsonyban, s a hazánkban létező katakombák. A Szent Anna kápolna Pozsonyban cikkek hatására ajánlja őt Toldy Ferenc a bécsi k. k. Zentral-kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler konservatorává a pozsonyi kerület számára. Ipolyi örömmel vállalja. Ekkor írja neki Toldy: „*Megilletődéssel olvastam, hogy egy olyan szakmának áldozza most Kegyed idejét és munkásságát, mely nemzeti becsületünkre oly fontos és mégis annyira elhagyatva fekszik mindedig. Kegyed most végre első magyar műtörténészünk leszen*”. Hivatalból bejárja Csallóköz és a Fehérhegység vidékét. Nem csupán leírja és lerajzoltatja a műemlékeket, hanem megkezdi a gyűjtést is.

A középkori műkincsekben oly gazdag Szepességet háromszor is bejárja. Tudunk Moson, Sopron, Vas és Somogy megyei útjáról. Hogy Zohorból mennyi és milyen műtárgyat visz magával új

állomáshelyére, Törökszentmiklóásra, nem tudjuk. Bizonyára nem sokat. Ismerkedik az új országrésszel: bejárja a Jászságot, Kis- és Nagykunságot, Heves, Borsod, Abaúj, Zemplén és Sáros megyéket. A Szent Katalin vértanúságát ábrázoló táblaképekről tudjuk, hogy „Sáros-Szepes határhelyei egyikéről” származnak. Törökszentmiklósi plébános korában lesz tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, s ekkor, 1862-ben járja meg Henszlmann Imrével és Kubinyi Ferencsel Isztambult, corvinákat keresnek és találnak. 1863-ban egri kanonokká nevezi ki Bartakovics érsek. Ettől az időtől számíthatjuk nála az intenzívebb műgyűjtést. Egy egri kanonok nagyon gazdag ember volt annak idején. Ipolyi minden szabadidejét külföldön tölti. Nápolytól Londonig bejárja a fontosabb múzeumokat, templomokat. Kapcsolatot teremt galériákkal, műkereskedőkkel. „*Minden pénzemet műkincsekre költöttem*” – írja édesanyjának egyik útjáról. Figyeli és figyelteti a külföldi műkereskedelmi életet.

Rómában egyik lekötelezettje, Haas Antal festő vásárol számára egy Mantegnának attribúált képet Caoobianchi műkereskedőnél. Ugyanő számol be Riccardi antikváriussal folyó tárgyalásokról. Segíti tanácsokkal Ipolyit a híres Bock és Schnütgen kanonok Kölnből. Bécsbe szinte hazajár. Egyik legnagyobb képvásárlása is itt történik. Hazánkfiá, Böhm József Dániel vésnök és a császári pénzverde igazgatója felajánlja megvételre a Nemzeti Múzeumnak főleg osztrák és német táblaképekből álló gyűjteményét. Az nem reflektál rá. Ipolyi azonnal megveszi a jobb darabokat 1865-ben. Állandóan figyeli a bécsi Fürst és Egger boltjait.

Henrich Huss cégtől gobelin árajánlatokkal rendelkezünk. Amikor 1867-ben híret veszi, hogy a kölni festő és műgyűjtő Ramboux gyűjteményét árverezik, sürgősen odautazik és megvesz 90 táblát. Zömmel az itáliai trecento és quattrocento termékei, de legszebb ikonjait is ekkor veszi.

A bécsújhelyi Blasius Höfel gyűjtemény nagyrészt a bécsi Lemannhoz került 1839-ben. Lemanntól Ipolyi 24 képet vásárol árverezés alkalmával.

Az említetteken kívül a következő cégekkel tartott kapcsolatáról

van tudomásunk: az amsterdami van Huetten testvérek, a nürnbergi Helbind és Roesch, a müncheni Drey, Spengel, Heilbronner és Rosenthal kereskedők; Frankfurtban Seligmannál vásárol, Augsburgban Ernst Wagner, Salzburgban Haring és Pollak boltjait járja. Tudunk stuttgarti vásárlásáról is. Vásárol a német Paul és az olasz Visconti-Morbeo gyűjteményből is. Természetesen, nemcsak képekről van szó, hanem minden műtárgyról, amely összefüggésben van az egyházi műarcheológiával: ötvöstárgyak, miseruhák, kódexek, gobelinek. Megható olvasni azokat a leveleket, melyekben barátai, tisztelői hívják fel figyelmét a felbukkanó régiségekre. Ízelítőül Czobor Béla, volt tanítványa, később munkatársa és bizalmas barátja 1885-ben Kölnből írt leveléből: „*Útközben találtam pár érdekes egyházi darabra. Frankfurtban Seligmannál egy csinos aranyozott bronz XV. sz.-i monstrantiára (800 Mk, de 700-ért is odaadja); két XV. századi casula-keresztre (cyprusi aranyszálakkal hímézve) á 150 Mk; egy XV. sz. bronz gyertyatartóra, 40 Mk; nürnbergi tálakra 40–50 Mk. – Reschnél (Nürnberg) zománcos limogesi otyatartóra (240 Mk), egy olajtartóra a XVI. sz. elejéről (80 Mk); sőt Schnütgen is adna el több értékes darabot és szövetet s úgy találom, hogy az árai nem túl drágák*”¹ Czobor korábbi, 1883-as Schnütgennél tett látogatása eredményeként jött létre az a nagyarányú vásárlás Simor hercegprimás részéről, mellyel megalapozta a Keresztény Múzeum iparművészeti részlegét 1884-ben.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Ipolyi nem öncélú műgyűjtő. Mindig egyházának és nemzetének gyarapítására gondol, s a hazai egyházi műarcheológia fellendítésére. Ezért, amikor a pesti Központi Szeminárium rektora lesz, gyűjteményét a Szeminárium helyiségeibe kiállítja, egyrészt a növendék papság esztétikai érzékének nevelésére, másrészt a fővárosi publikum örömére. Maga Ipolyi rektor-kanonok a leglelkesebb tárlatvezetője gyűjteményének. 1871-ben a Pesti Napló és nyomában az Új Magyar Sion azonos, de névtelen cikkírója (Lepold Antal szerint Fraknoi Vilmos) számol be a rendkívüli tárlatról: „*Legyen azért e képgyűjtemény itt eleve addig is bemutatva, míglen ő maga gyűjteménye részletesen számozott és okadatolt*

lajstromát, a teljes catalogue raisonnét elkészítve megírja és kiadja."² Sajnos, hogy erre sem akkor, sem később nem került sor. Csupán azokról a képekről van a származás szempontjából biztos katalógusunk, melyeket Ipolyi 1872. március 12-én, besztercebányai püspökké való szentelése előtti hónapban nemzetének felajánlott, és az Országos Képtárba kerültek. Hogy a válogatás kellő körültekintéssel és szakértelemmel történjék, Ipolyi felkérte Pulszky Ferencet, a Nemzeti Múzeum igazgatóját, Kratzmann Gusztávot, az Országos Képtár, Ligeti Antalt, a Nemzeti Múzeum őrét, Ráth Györgyöt és Henszlmann Imrét, az Országos Műtanács tagjait a válogatásra. Válogatásuk eredményeképp 60 legértékesebb és legszebb kora reneszánsz itáliai és egy-két német táblakép került a nemzet tulajdonába. Későbbi időpontban még két képet adott: Michael Pannonius: Ceres-ét és Kovács Mihály által festett Tárkányi Béla arcképet.³ A nemzet gazdagítása iránti lelkesedését palástolja, amikor azt írja a kultuszminiszternek, hogy azért adja oda a képeket, hogy megkímélje azokat az utaztatás veszedelmeitől. E képek katalógusát megtalálhatjuk az 1901-ben második kiadásban megjelent Országos Képtár leíró lajstromában. Hangsúlyoznunk kell, hogy Ipolyi ellenszolgáltatás nélkül adta a képeket, ugyanúgy, ahogy korábban Pyrker érsek is 160 művet adott oda a nemzetnek. Tudjuk, hogy ekkor veszik meg súlyos összegekért az Esterházy-képtárt. Az átadott képekhez még Ipolyi adott részletes felvilágosítást a származását illetően, melyet Kratzmann és Pulszky Ferenc írásba foglalt. A visszamaradt képekről, de a gyűjtemény többi darabjáról sem készült el soha e „catalogue raisonné”. Ha volt Ipolyinak vásárlási naplója, az Nagyváradon maradt, s így egyelőre kutathatatlan. Besztercebányai püspök korában Ipolyi szegényebb, mint egri kanonok korában, kevesebb pénzt áldozhatott műtárgyakra. De hogy a kisebb mérvű vásárlást nem hagyja abba, láttuk Czobor leveléből. Ekkor írja meg műfajában az első hazai Schematismus historicust, vagyis olyan egyházmegyei címtárat, amelyben a templomok művészi értékelésben részesülnek. Megírja az első művelődéstörténeti munkát Besztercebánya városáról. Ekkor renováltatja a híres Borbála kápolnát, a

korponai és tûrócszentmártoni templomot. Mûgyûjteményét püspöki nyári rezidenciájában, Barsszentkereszten helyezi el. Ez zarándokhellyé változik nem csupán mûvészek, hanem a mûgyûjtők számára is. Jellemzõ, hogy amikor 1885-ben Schnütgen meglátogatja, ámulva mondja: ilyen gyûjteményt ma már szinte lehetetlen összeszedni, amit Ipolynak sikerült. A Museum Christianum eszméje lebegett szeme elõtt, melyben minden fontos mûfaj szerepeljen, akár eredetiben, akár másolatban. A besztercebányai idõ alatt ha visszafogottabban is, de gyarapodott a gyûjtemény.

Erre az idõszakra esik két országos kiállítás, melynek elõkészítésében Ipolyi is részt vállalt, s melyekre elküldi gyûjteményének legszebb darabjait: az 1876-os, a magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten a gróf Károlyi Alajos palotájában rendezett mûipari és történelmi emlékkiállításra, s az 1884-ben ugyancsak Budapesten rendezett Országos Magyar Történelmi Ötvösmû Kiállításra. Az Árvízkárosultak kiállítását õ ismerteti hatalmas tanulmányában a Századok 1876-os számában.⁴

Gyûjteményének népi hímzései mintául szolgálnak az általa alapított besztercebányai Katolikus Nõnevelõ Intézet növendékei számára. Az itt nevelkedõ lányok elsajátították a régi magyar díszítõmûvészet fortélyait. Elsõsorban liturgikus ruhákat hímeztek, de a mindennapos használatra szánt terítõket, lepedõszéleket, vankosokat is õsi motívumokkal díszítették. Ezek szép példányai gyûjteményünkben megtalálhatók. Saját püspöki palotájában a fiúk számára fegyermunkáló mûhelyt rendezett be, hogy fõleg a reneszánsz intarzia munkákat utánozzák. Különösen szívén viselte az ötvösség középkori sajátos díszítõ elemének, az úgynevezett erdélyi színes sodrony-zománc technikának a felélesztését. Számos megrendelést adott fõleg pesti ötvösöknek.

1886. február 18-án írja alá a király Ipolyinak váradi püspökké történõ kinevezését. Mindenki örül, fõleg a szakma: mennyit vásárolhat, mennyit adományozhat! A váradi püspökség a leggazdagabb volt az akkori Magyarországon. Ipolyi nem örül, súlyos beteg. „*Halni megyek oda*” – mondogatja barátainak. A költõzködés alatt elvonul,

gyógykezelési magát. Mindent Czoborra bíz. A csomagolás megkönnyítésére szinte az egész régészeti anyagot a Nemzeti Múzeumnak ajándékozza. A püspöki áthelyezéssel kapcsolatos jogi procedúra után négy vagonnyi érték, közte 120 ládában műtárgy érkezik Váradra.

Július 12-én volt az ünnepélyes beiktatása a váradi püspökségbe. Addigra csupán a lakosztályt öltöztették fel, a gyűjtemény nagyobb része – kivéve a népi hímzéseket – ládában maradt. Ipolyi, bár betegesen, de nagy lendülettel bekapcsolódik a püspöki, lelkipásztori életbe. Halála, december 2-án, váratlanul ér mindenkit.

Gyűjteményével kapcsolatban Váradon a következők történtek: Czobor Bélát Ipolyi felkérte, hogy a váradi Papnevelő Intézet rektora is legyen (megtartva pesti egyetemi katedráját), az orsolyita nővérek iskolájában kiállítást rendezett „régie és újabb műhímzés gyűjteményéből”. 1886. október 23-án nyílt meg. A katalógusban ekkor még 270 darab szerepel. Hogy meddig tartott ez a kiállítás, s hogy a most meglévő 96 darab kivételével (tehát az anyag kétharmad része) hova lett, nem tudjuk.

Ipolyi halálát követő évben, 1887-ben ötvöstarjainak, gobelinjeinek, keleti szőnyegeknek, hímzéseinek és kerámiáinak legszebb darabjait mutatták be az Iparművészeti Múzeumban. A kiállítás katalógusát Radisics Jenő írta.⁵

Ezután már csak Rómer Flóris panaszos leveleiből, melyeket Ipolyi végrendeleti végrehajtójához, Fraknói Vilmoshoz írt, tudjuk meg, hogy „nagy baj van, mert Schlauch püspök (Ipolyi utódja) nem vállalja az Ipolyi-gyűjteményből létesítendő keresztény múzeumot. A tárgyakat sürgősen el kell vinni a püspöki palotából.” Kéri Fraknóit, aki Schlauch jó ismerőse, hogy bírja őt jobb belátásra.⁶

Mi volt Ipolyi elgondolása gyűjteményéről? 1885-ben, még beszercebányai püspök korában írt végrendeletének gyűjteményére vonatkozó része a következő: (Miután felsorolja a különböző gyűjtemény-egységeket, ezt írja) „*Kívánám, hogy ezen gyűjteményem főpapi székhelyemen Múzeumnak alapját képezze, és így az egyházi művészetnek és a nemzeti kultúrának tényezőjévé váljék.*

Amennyiben azonban ezen óhajításomat életemben állandóan nem valósíthatnám és halálom után annak valósítása nem mutatkoznék lehetségesnek, akként rendelkezem, hogy gyűjteményem az Esztergomban vagy Budapesten külön örrel megalapítandó Keresztény Múzeum alkatrészét képezze. Fölhatalmazom azért ez esetben végrendeletem egyik végrehajtóját, Fraknoi Vilmos apátkanonok urat, hogy erre nézve az ország Primásával, vagy illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel tárgyalásokba bocsátkozzék és a gyűjtemény iránt inteniómnak legmegfelelőbb módon rendelkezék, hogy az Ipolyi gyűjtemény cím alatt együtt fennmaradjasson. Amennyiben pedig a gyűjtemény együtt nem maradhatna, az egyes részeknek a különböző hasonló országos közgyűjtemények között való felosztására is feljogosítom, melyekben annak tárgyai nevemmel jelezve foglaljanak helyet.”⁷

Schlauch püspök hallani sem akart keresztény múzeumról, az anyagot kiharcolta a püspöki palotából. „*Dr. Czobor halad – írja Römer Fraknoihoz – tisztulnak a folyósok... múltkor bámultam azt a sok kincset, amit szegény besztercebányai püspök szerzett. Ez aztán a múzeum, nem a miénk!*”⁸ Czobor az egyik váradi gimnázium folyosóján – kiteve az egereknek és a fosztogatásnak –, továbbá a székesegyház padlásán helyezi el a ládákat.

A későbbi viszontagságok megértése miatt itt kell kihangsúlyoznom, hogy Esztergom vagy Budapest jogigénye beállt a gyűjteményre vonatkozólag, mert Váradon nem létesült keresztény múzeum. Ezt a jogigényt akkor nem perfektuálták. Évekig tartott az örökösödési procedúra, mert Ipolyi végrendeletéhez nem volt meg a királyi jóváhagyás. Esztergomban Simor primás halála után a Keresztény Múzeummal sem törődtek.

A millenniumra Nagyvárad is új múzeumot épít, Schlauch adja hozzá a telket. Tízévi pusztulás után kinyílnak a ládák. Elképzelhetjük a középkori fatáblák és textíliák állapotát. Az Ipolyi-gyűjteményt – jogi alap nélkül –, mint a váradi egyházmegye tulajdonát letétbe helyezik az új városi múzeumban. A kiállításához készült egy eléggé használhatatlan „Kalauz”. Máig is ez az egyetlen támpont-

tunk a gyűjtemény nagyságát illetően.⁹ Valószínűleg békén maradt volna a gyűjtemény Nagyváradon, ha nem jön az első világháború, s az azt követő összeomlás. A budapesti Szépművészeti Múzeum anyagából jelentős számban voltak kihelyezve értékes képek a vidéki múzeumokba, köztük az Ipolyi által adományozottakból is. Elhatározták, hogy ezeket be kell gyűjteni azokból a városokból, melyek idegen megszállás alá kerülnek. Ennek keretében gondolhattak Ipolyi végrendeletére és gyűjteménye átmentésére is.

Az ifjú Gerevich Tibor 1916 óta a Keresztény Múzeumnak igazgatója egyúttal a Nemzeti Múzeum egyik muzeológusa is volt. Biztos, hogy neki juthatott eszébe az Ipolyi-gyűjtemény Esztergomba való szállítása. Hosszú listát adott át dr. Lepold Antalnak, hogy milyen egyházi műértékeket kellene a főegyházmegye északi részéből Esztergomba hozni. Csernoch János hercegprímás figyelmét felhívja az Ipolyi-gyűjteménnyel kapcsolatos esztergomi jogigény lehetőségére és javaslatot tesz a gyűjtemény hazamenekítésére. Csernoch megszerzi a kultuszminisztertől, Lovászy Mártontól az engedélyt, s Gerevich 1918. december végén Erneyi igazgatóőrrel, egy altiszttel és egy asztalossal Váradra utazik, hogy a gyűjteményt összehozogalja. Meglepődve tapasztalja, hogy az anyagokban legértékesebb aranytárgyak, sodronyzománcos kelyhek hiányoznak. Amerikába szökött velük a múzeum egyik altiszt öre a háború alatt. 1919 januárjának első napjaiban indítják útnak Esztergom felé az egy vagonnyi műtárgyat, melyről Gerevich írja: „*cca. 60 olasz primitív, 10 ónémet és 60 középkori hazai kép, s a leggazdagabb középkori magyar szoborkollekció, továbbá a volt monarchiában a leggazdagabb gobelingyűjtemény, egyháztregészeti szerelvények, oklevelek, kéziratok, könyvek stb*”¹⁰ Útközben megállnak Budapesten s úgy döntenek, hogy az anyag ne menjen most Esztergomba, hisz oda meg a csehek aspirálnak. Ezért a Nemzeti Múzeum pincéjébe helyezik el az anyagot ideiglenesen. Az ideiglenesség közel két évig tartott. Közben a Budapestet megszálló román királyi hadsereg árnyékában egy delegáció jelent meg a Nemzeti Múzeumban s le akarta foglalni az Ipolyi-gyűjteményt. Erről értesíti a hercegprímást dr. Madarász

István (későbbi kassai püspök). 1919. szeptember 30-án Csernoch hercegprímásnak sikerült ezt megakadályozni az antantbizottság képviselőinél.¹¹ Közben még egy zavaró intermezzo: Forster Gyula, a MOB elnöke szeretné Budapesten „ragasztani” az egész anyagot. Sürgeti annak kiállítását Budapesten. Csernochnak azt írja (1920. március 31-én): *„Az Ipolyi-múzeum tárgyai nagyon sokat szenvedtek a ládákban tartás által, a gobelinek pedig különösen a molyok által ugyancsak erős megdézsmálásnak voltak kitéve. A fenntartás szempontjából lenne tehát egyrészt nagyon kívánatos a tárgyak kiállítása, másrészt pedig, hogy ezen keresztény múzeum a közönségnek hozzáférhetővé tétessék és tanulmányozásra szolgálhasson. Miután külön keresztény múzeum felállítása a mai viszonyok közt sem Esztergomban, sem Bpsten alig lehetséges, valóban rendkívül, rendkívül üdvös és hasznos lenne ha kegyelmes engedélyedet méltóztatnál adni arra, hogy a Nemzeti Múzeumban ideiglenesen ezen keresztény múzeum felállítatnék addig, míg annak magas határozatod szerint Esztergomban vagy Budapesten elhelyezése iránt intézkedni méltóztatól.”*¹²

1920 szeptemberében, Csernoch ismételt sürgetésére kerül az anyag Esztergomba, a Simori Keresztény Múzeumba.

Bizonyára még tartott a kicsomagolás és rendezés, amikor veszélyes procedúra kezdődött a gyűjteménnyel kapcsolatban azáltal, hogy egy Kőszeghy nevű „ingénieur en chef”, nagyváradi lakos azzal az indítvánnyal állt elő a nagyváradi polgármesternél, hogy a román királyi kormányzat követelje vissza diplomáciai úton – más erdélyi értékekkel együtt – az Ipolyi-gyűjteményt. Ezzel elindult a lavina, mely kérdésessé tette Esztergom jogigényét az Ipolyi-gyűjteményre. A román királyi kormány a Párizsban működő Jóvátételi Bizottságon keresztül szeretne volna visszaszerezni az anyagot. Megmozdult az egész hivatalos és nem hivatalos magyar diplomácia, Vatikántól Londonig. Párizsban Gerevich Tibor és Egry Aurél ügyvéd, itthon Lepold Antal éjt nappallá téve dolgozott, hogy jogilag, majd egyházi és kultúrtörténeti szempontból bizonyítsa az anyaghoz való jogunkat. A pernek volt egy olyan fázisa, amelyben a megosztás fenyegette a

gyűjteményt. Ezt főleg az angol és az utódállamok bírása akarta. Az olasz és a francia bíró végig mellettünk volt. Ebben a periódusban Gerevich és az akkori múzeumi őr, Pócs József eltávolított minden ismertető jegyet a gyűjtemény darabjairól. Lepold pedig kimutatta, hogy a teljes gyűjtemény amúgy sem került Esztergomba, kétötöd része Nagyváradon maradt. Öt évig tartott a diplomáciai kötelhúzás. 1926 áprilisában értesíti Hóman vallás- és közoktatási miniszter Csernochot, hogy a párizsi Jóvátételi Bizottság Esztergomnak ítélte az Ipolyi-gyűjteményt. Az első nemzetközi fórumon zajlott per, melyet a trianoni Magyarország megnyert. E helyen meg kell emlékeznünk külön Olaszország magatartásáról. Gerevich írja Lepoldnak 1925. április 5-én: *„Megható az olaszok támogatása; nélkülük úgy elverték volna rajtunk a port, mint annak a rendje: minden fenntartás nélkül mellettünk vannak, mintha a saját ügyükről volna szó.”*¹³

Ami akkor szükségesnek látszott, mármint az ismertető jegyek eltávolítása a művekről, a gyűjteménytörténet és gyűjteményrekonstrukció szempontjából szinte megoldhatatlan feladatok elé állítottak bennünket, főleg az ötvös- és kerámia tárgyak tekintetében. Csak egy példa: Gerevich – mint említettük cca. 140 képpel számol. Lepold egy 1925 táján írt Esztergomi Kalauzában 220 képet, 20 faszobrot és 20 fa domborműt említ. Mindenesetre törekvés volt, hogy az Ipolyi-anyag minél jobban simuljon bele a simori és az 1925-ben a Keresztény Múzeumnak hagyományozott San Marco-anyagba.

Az Ipolyi-anyag első kimozdítása Esztergomból 1930-ban történt. A Múcsarnok Őszi Kiállításán szerepelt a gyűjtemény 163 legszebb darabja. 107 kép és szobor, 27 gobelin és keleti szőnyeg, 27 ötvös-tárgy és 2 miseruha szerepelt a kiállításon, melyet Gerevich Tibor és Lepold Antal rendezett. A katalógushoz előszót – az Ipolyi-gyűjtemény rövid történetével – Lepold írt.¹⁴

Ipolyi 100. születési évfordulóján, 1923-ban két komoly tanulmány született Hekler Antal és Gerevich Tibor tollából. A gyűjtemény taglalásában egyik sem fogott bele.¹⁵

Bizonyára a párizsi per folyományaként igyekezett Lepold az

anyagot „profilírozni”. 1922 júliusában és augusztusában a főképtalan megköszöni a hercegprímásnak az Ipolyi-gyűjteményből a Főszékesegyházi Kincstárnak juttatott tárgyakat és textíliákat, melyeket mind a mai napig ott őriznek. Régészeti jellegű anyag a Bibliotheka emeleti részén elhelyezett Főszékesegyházi Régészeti Múzeumba került, melyre a Komárom megyei múzeumi szervezethez tartozó Balassa Bálint Múzeum alapult.

Genthon István a második világháború előestéjén elkészíti a Gerevich Tibor szerkesztésében és a Műemlékek Országos Bizottsága kiadásában megjelenő Esztergom Műemlékei I. részt, melyben a múzeumok, a Kincstár és a Könyvtár anyagát dolgozza fel, s 1948-ban jelenik meg. Májig is ez a legteljesebb összefoglalás a Keresztény Múzeum anyagáról. Genthon a képekre vonatkozóan nagyrészt helyes provenienciát jelez, de a szobroknál már elakad. Az ötvöstárgyaknál csak ott jelzi az Ipolyitól való származást, ahol a tárgyakon rajta maradt véletlenül Ipolyi pecsétje. A kerámiáknál – a San Marco hagyaték kivételével – Genthon is, mi is találgatásokra vagyunk utalva.

Az 1964-ben megjelenő Boskovics–Mojzer–Mucsi: Az esztergomi Keresztény Múzeum képtára csupán 440 képpel foglalkozik. Újabb proveniencia-kutatást nem végeztek. Mucsi András két kiadásban is megjelent: Az esztergomi Keresztény Múzeum Régi Képtárának katalógusa 360 képet tárgyal, újabb származás-meghatározás nélkül.

Ugyancsak 1964-ben Mojzer Miklós tesz kísérletet Ipolyi kép- és szoborgyűjteményének rekonstrukciójára a Művészettörténeti Értesítő 1964/3. számában megjelent Tanulmányok a Keresztény Múzeumban. I. cikkének függelékében. A Keresztény Múzeumban 148 képet, 11 szobrot és domborművet; a Szépművészeti Múzeumban pedig 51 táblát azonosít. Jelzi, melyek származnak a Ramboux-gyűjteményből. Összesen 199 képről és 11 szoborról ír.

A Keresztény Múzeumban 1966-ban és 1973-ban volt Ipolyi Arnold Emlékkiállítás. Mindkettőt Mucsi András rendezte és Ortutay Gyula nyitotta meg. Ezek az emlékkiállítások, de a mostani sem 100

százalékos. Annak ellenére, hogy az évfordulók és emlékülések közelebb hozzák a gyűjtemény megismerését, a teljességet mégsem érhetik el. Az Ipolyi-gyűjtemény, melynek háromötöd része pedig Nagyváradon maradt, már csak a teljesség igénye nélkül rekonstruálható. Hosszú évek kutatómunkája szükséges ahhoz, hogy az esztergomi gyűjteményrészt azonosíthassuk. A Nagyváradon maradt rész, tudomásunk szerint, szétszóródott.

Ma a festmények és szobrok közül 200 tételt tartunk Ipolyi-gyűjteményből származónak. 117 ötvöstárgy, 25 gobelin, 34 keleti szőnyeg, 96 népi hímzés, 46 fajansz és porcelán, 10 üvegfestmény, 19 üvegtárgy, 2 miseruha és 2 kis kódex tartozik ma az Ipolyi-gyűjteményhez.

Az Ipolyi-hagyaték felújítása – hasonlóan a múzeum többi műtárgyához – állandóan folyamatban van. Varga Dezső egyetemi tanár, a budapesti Képzőművészeti Főiskola Restaurátorképző Intézetének igazgatója saját kezűleg, de növendékeivel is állandóan restaurálja a képzőművészeti anyagot. Az ötvöstárgyakat és a textíliákat korábban az Iparművészeti Múzeum szakemberei konzerválták, illetve restaurálták.

Jegyzetek:

¹ Primási Levéltár (ezentúl PL) Ipolyi, C. 221.

² Pesti Napló 1871. 161. sz. (júl. 15.) reggeli kiadás. Továbbá Új Magyar Sion, 1871. 365–377. old.

³ A képek jegyzékét lásd az 5. mellékleten. Bővebben az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai. I. rész B. Bpest, 1909. 419–466. old.

⁴ A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gf. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma. Bp., 1876. Továbbá: A magyar történelmi ötvös-kiállítás lajstroma. Bp., 1884.

⁵ Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum. Képes kalauz Néh. Ipolyi Arnold nagyváradai püspök gyűjteményéhez. Írta Radisics Jenő. Bp., 1887.

⁶ OSZK Levelestár. Rómer Fraknóihoz. Nagyvárad, 1887. máj. 11.

⁷ Másolat a PL-ben.

⁸ OSZK Levelestár. Rómer Fraknóihoz. Nagyvárad, 1887. nov. 16.

⁹ Kalauz a Bihar megyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Múzeumához. II. rész: Az Ipolyi-gyűjtemény. Nagyvárad, 1896. (Összeállította Némethy Gyula)

¹⁰ PL. Cat. H. 7114/1918.

¹¹ PL. Cat. H. 2570/1919.

¹² PL. Cat. H. 780/1920.

¹³ PL- Cat. H. 1526/1925.

¹⁴ Az 1930. évi Őszi kiállítás képes tárgymutatója keretében néhai Ipolyi Arnold gyűjteménye. Bevezetőt írt Dr. Lepold Antal. Orsz. Magyar Képzőművészeti Társulat. Bp., Városliget. Múcsarnok.

¹⁵ Gerevich Tibor: Ipolyi Arnold 1823–1886. Bp., 1923.; és Hekler Antal: Ipolyi Arnold. Bp., 1923.

Dr. Fleisz János

A kiemelkedő tudományszervező

Ipolyi Arnold püspök, történész és műgyűjtő életének és tevékenységének egy fontos, méltatlanul háttérbe szorult vetülete a tudományszervezés. A továbbiakban ennek rövid ismertetésére térnek. Magyarországon a tudományos történetírás a kiegyezés időszakában bontakozott ki. Ebben az időszakban vált Ipolyi Arnold is a magyarországi polgári történetírás egyik kiemelkedő személyiségévé. R. Várkonyi Ágnes az 1820-as években született történész-generáció nagyjaihoz – Hunfalvy János, Pesty Frigyes, Szabó Károly, Nagy István, Révész Imre, Szilágyi Sándor – sorolta Ipolyi Arnoldot, azokhoz, akik még közvetlenül kapcsolatba kerültek a reformkor nagy nemzedékével és szellemi mozgalmával. Természetesen ennek a nemzedéknek nem kedvezett az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc bukása. Ipolyinak egyik korábban készült műve (*Magyar mythologia*) megjelent ugyan 1854-ben, viszont 1874-ig nem közölt jelentősebbeket. A két fontosabb műve közötti mintegy két évtizedben a tudományszervezésben elért eredményei kimagaslóak. Ebben az időszakban ment végbe a tudományos történetírás intézményesülése is. Ipolyi 1867-ben a történetírók egy kis csoportját gyűjtötte maga köré, hogy megbeszélje velük a Magyar Történelmi Társulat létrehozásának módozatait. Ipolyi Arnold volt tehát a Magyar Történelmi Társulat egyik alapítója.

1867-től 1877-ig a Társulat harmadelnöke, 1877–78 között másodelnöke, 1878-tól 1886-ig pedig elnöke. Ezenkívül a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának volt elnöke, rendes tagja és igazgatósági tagja. Ebben az időszakban Ipolyi igyekezett megszervezni a történeti tudományok szakszerű művelését, egyben a történeti tudományok lelkes pártolója, s rangos művelője is volt. Máig érvényes következtetéseket is tartalmaz történelemelméleti munkássága. Ipolyi jeles szakértője volt a magyar művelődéstörténetnek, az egyházi műtörténetnek, művelte az építésztörténetet,

otthonos volt az egyházi és világi régészetben és elsősorban jól ismerte az egész magyar történelmet.

Fontos kezdeményezéseket indított el 1869 és 1872 között, amikor a Szent István Társulat alelnöke volt. Ebben az időszakban a társulat saját székházat kapott, megélnéült a kiadói tevékenysége és fellendült az anyagi helyzete. Ipolyi 1872 után sem szűnt meg a Társulat javára dolgozni. 1874-től fogalmazta meg fontosabb történelmi dolgozatait, de ezalatt az idő alatt is végig folytatta tudományszervező és -pártoló tevékenységét.

Ennek elismerését is jelentette, hogy az 1886. december 9-i temetésére rangos küldöttségek érkeztek. Így a Magyar Történelmi Társulat báró Radvánszky Béla elnöke alatt, Fraknói Vilmos, Szilágyi Sándor, Szádeczky Lajos részvételével, 12 tagú küldöttséggel érkezett Váradra. A Magyar Tudományos Akadémia is méltatta tevékenységét. Így Trefort Ágoston részvétét tolmácsolta és elhatározták, hogy az arcképcsarnok számára lefestik. (Benzúr Gyula: Ipolyi Arnold című festménye jelenleg a Budapesti Magyar Nemzeti Galériában található). Az Akadémia kéttagú küldöttségét Hunfalvy Pál vezette. Haynald bíboros négy püspök segédletével temette. Ipolyi hamvai üvegekoporsójában nyugodhattak és a váradi székesegyház kriptájában a maga által kiválasztott fülkébe helyezték.

Mind kiemelkedő tudományszervezőt, az utókor is számon tartotta s tartja. Ennek egyik megnyilvánulása az 1995-ben alapított és először kiadott Országos Kutatási Alaprogram Ipolyi Arnold Díja. (Erről és a díjhoz tartozó oklevélről lásd a mellékleteket.)

Mindezekből egyértelműen kitűnik, hogy Ipolyi Arnold a magyar szellemi élet egyik legsokoldalúbb személyisége volt. Nemcsak mint alkotó, író, tudós, de mint szervező is rendkívül eredményes volt. Kortársaival együtt mondhatjuk: „Ipolyi munkáiban, jótetteiben örökké élni fog!”

Könyvészet:

Hoppál Mihály: Ipolyi Arnold. Budapest, 1980.

Ipolyi Arnold Emlékkönyv. Szerk. Cséfalvai Pál és Ugrin Emese, Budapest, 1989.

Rómer, Ipolyi, Fraknói: Egyház, műveltség, történetírás. Szerk. Rottler Ferenc, Budapest, 1981

OTKA értesítők.

1. számú melléklet**Megjelent az OTKA Közlönyben****OTKA Ipolyi Arnold Díj**

Az OTKA Bizottság elnöke – a hazai alap kutatások támogatási rendszerének elméleti és gyakorlati továbbfejlesztésében kifejtett sok éves munkásság elismeréseként – OTKA Ipolyi Arnold Díjat alapított.

1995-ben az OTKA Bizottság Elnöke a következő szakzsűri elnököknek adományozta a tudományfejlesztési díjat: Dr. Erő János fizikai tudományok doktora (KFKI, RMKI), Dr. Kőrös Endre akadémikus (ELTE, Szervetlen Analitikai Kémiai Tanszék), Dr. Papp László akadémikus (Magyar Természettudományi Múzeum), Dr. Prohászka János akadémikus (BME Mechanika Tanszék), Dr. Spät András akadémikus (SOTE, I. sz. Élettani Intézet), Dr. Tomcsányi Pál akadémikus (Mezőgazdasági Minősítő Intézet).

1996-ban Cseh-Szombathy akadémikus (BKE, Szociológia Tsz.), és Juhász-Nagy Sándor orvostudományok doktora (SOTE, Szív- és Érsebészeti Klinika) szakkollégiumi elnökök kapták meg a tudományfejlesztési díjat.

Az 1997. évi díjak átadására 1998. február 16-án került sor, 11 fő részére: Dr. Androka Rudolf akadémikus (posthumus díj); Dr. Berényi István földrajztudomány doktora (MTA Földrajztudományi Kutató Intézet); Dr. Bodnár György irodalomtudomány doktora (MTA Irodalomtudományi Intézet); Dr. Dézsi István fizikai tudományok doktora (MTA, KFKI, RMKI), Eckhardt Mária (Liszt Ferenc Múzeum); Dr. Kisbán Eszter néprajztudomány doktora (JPTE Pécs); Dr. Kaliszky Sándor akadémikus (BME Építőmérnöki Kar Mechanika Tsz.); Dr. Láng István akadémikus (MTA); Dr. Novák Lajos kémiai tudományok doktora (BME Szerves Kémia Tsz.); Dr. Rudas Péter állatorvos tudományok doktora (ÁOTE Élettani Tanszék); Dr. Stefanovits Pál akadémikus (GATE Talajtani és Agrokémiái Tsz.).

Ipolyi Arnold (1823–1886)

Ipolyi Arnold (1823–1886) néprajzkutató, történész, művészet-történész, műgyűjtő. Bölseleti és teológiai tanulmányait Pozsonyban, Nagyszombatban, Bécsben és Esztergomban végezte. 1847-ben pappá szentelték. Pár évig főúri családoknál volt nevelő. 1851-től zohori plébános, 1860-ban Törökszentmiklóásra helyezték, 1863-tól egri kanonok, 1869-től a Központi Papnevelő Intézet rektora Pesten. 1872-től beszercebányai, 1886-tól nagyváradai püspök. A Magyar Tudományos Akadémiának 1858-tól lev., 1870-től rendes tagja. 1867-től a Kisfaludy Társaság tagja. A Magyar Történelmi Társulat egyik megalapítója és 1867-ig alelnöke, 1878-tól elnöke. 1876–1886-ban az Országos Közoktatási Tanács, 1880–85-ben az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság elnöke. Legismertebb, folklorisztikánkat megalapító műve a Magyar mythologia (Pest, 1854), melyben a magyar népköltészet és hiedelemvilág adataiból a magyar ősvallás rekonstruálására vállalkozott. Munkája – a viták ellenére – máig a téma legteljesebb feldolgozása, s a magyar mitológiakutatás nélkülözhetetlen tárháza. Tevékenységével a hazai műemlékvédelem, műtörténetírás és régészet megteremtője lett. 1862-ben Kubinyi

Ferenczel és Henszlmann Imrével Konstantinápolyban megtalálta a Corvinák maradványait. 1859–65-ben szerkesztette az Archeológiai Közleményeket (Henszlmann Imrével). Egy beszélya a Honderű 1845-ös évfolyamában, folytatásokban található. Rendkívül gazdag anyagú, felbecsülhetetlen értékű műgyűjteményét a Szépművészeti és az esztergomi Keresztény Múzeum őrzi.

(Új Magyar Irodalmi Lexikon)

2. melléklet

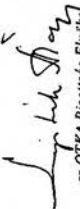
...relatíván az az a kőves köp és más, melyet
használnak és nemcsak a kőves, az egész
munkának az a kő, az a kő, az a kő, az a kő,
és minden anyagban munkának, kő.

Ipolyi Arnold

Az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Bizottsága
elismerését fejezi ki

a hazai alapkutatások támogatási rendszerének elméleti és gyakorlati
továbbfejlesztésében kifejtett sokéves munkásságáért,
számadra

Tudományfejlesztési Díjat
adományoz.

az OTKA Bizottság Elnöke

Budapest

Az OTKA Ipolyi Arnold Díjhoz tartozó oklevél fénymásolata.

Dr. Schlauch Lőrinc
bíboros-püspök

Dr. Karácsonyi János
kinev. püspök

Bunyitay Vince kinev. püspök

Pázmány Péter
esztergomi bíboros-érsek

Ipolyi Arnold püspök

Nogáll János
püspök-nagyprépost

Bunyitay Vince-emlékülés – 2000.

**A képen balról jobbra: dr. Gergely Jenő, dr. Fleisz János,
Tempfli József megyés püspök, Pálos István kanonok,
Fodor József általános helynök, Szilágyi Aladár**

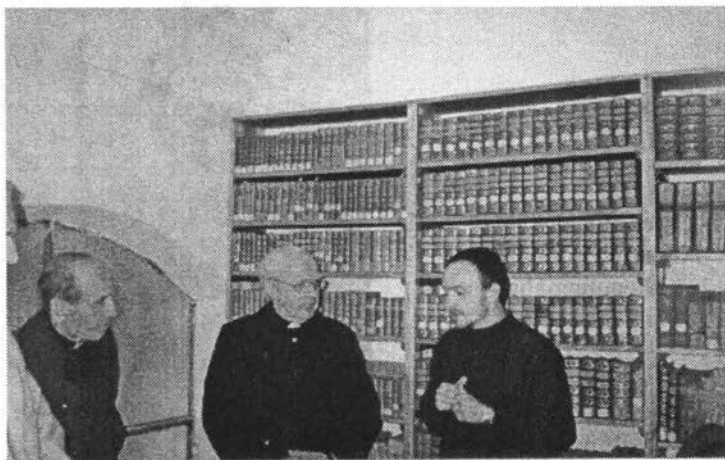

Bunyitay Vince síremléke a bazilika altéplomában

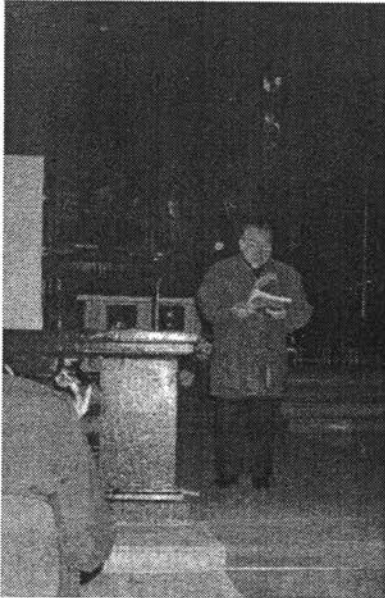
Ipolyi Arnold-megemlékezés – 2001.

**A képen balról jobbra: Fodor József általános helynök,
dr. Cséfalvay Pál, dr. Fleisz János, Tempfli József megyés püspök**

Látogatás a püspökség könyvtárában – 2001.

**A képen balról jobbra: Tempfli József megyés püspök,
dr. Cséfalvay Pál, Emődi András könyvtáros**

**Ipolyi Arnold-emlékülés – 2001.
Fodor József általános helynök**

**Ipolyi Arnold-emlékülés – 2001.
Koszorúzás a bazilika
altemplomában**

TARTALOM

Tempfli József:	
Bevezető	5
Dr. Fleisz János:	
Előszó	7
Fodor József:	
Dr. Schlauch Lőrinc bíboros, váradi püspök	11
Pálos István:	
Régészetünk megalapítója, Rómer Ferenc Flóris archeológus, apát-kanonok	15
Dr. Fleisz János:	
Dr. Karácsonyi János emlékezete	19
Dr. Gergely Jenő:	
A váradi püspökség a magyar katolicizmus évszázadaiban (különös tekintettel a 19–20. századra) ...	26
Fodor József:	
Bunyitay Vince címzetes püspök	40
Pálos István:	
Pázmány Péter Magyarország második apostola	50
Szilágyi Aladár:	
„A magyarokért magyarul írtam“ A prózateremtő Pázmány Péter öröksége	55
Fleisz János:	
Bunyitay Vince, a történetíró	58
Dr. Hegedűs József:	
Az Esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye	62
Dr. Cséfalvay Pál:	
Ipolyi Arnold, a műgyűjtő	67
Dr. Fleisz János:	
A kiemelkedő tudományszervező	81

A Partiumi Füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: „Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi-Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskola története**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emödi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja**

NAGYVÁRAD.

R. k. püspöki palota